

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos tendencijos ieškant pusiausvyros tarp religijos laisvės ir skerdžiamų gyvūnų gerovės

Ainė Petrauskaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6175
El. paštas aine.petrauskaite@tf.stud.vu.lt

Trends in the Jurisprudence of the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights in the Search for the Balance between Religious Freedom and Animal Welfare at Slaughter

Ainė Petrauskaitė

(Vilnius University (Lithuania))

Recently, the direction of animal welfare protection has been consistently emerging in European supranational and national law of various countries. Along with the development of animal welfare law and public morality, new types of legal problems arise together with the formation of judicial doctrine that resolves them. One of the most relevant examples of the intersection of human rights and animal welfare protection is ritual slaughter. The article examines the genesis of animal welfare in European law and evaluates the trends in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR related to the freedom of religion and animal welfare at slaughter. The analysis of the case-law will allow to draw a conclusion about the supranational judicial dialogue, the result of which is a general consensus that the protection of animal welfare at slaughter is a legitimate basis on which religious rites may be restricted.

Keywords: animal welfare and protection, sentient beings, freedom of religion, ritual slaughter.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos tendencijos ieškant pusiausvyros tarp religijos laisvės ir skerdžiamų gyvūnų gerovės

Ainė Petrauskaitė

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

Pastaruoju metu Europos supranacionalinėje ir įvairių valstybių nacionalinėje teisėje nuosekliai ryškėja gyvūnų gerovės apsaugos kryptis. Greta gyvūnų gerovę reglamentuojančios teisės ir visuomenės moralės raidos taip pat formuojasi ir naujos teisinės problemos bei jas sprendžianti teisminė doktrina. Vienas iš aktualiausių žmogaus teisių ir gyvūnų gerovės apsaugos sankirtos pavyzdžių – ritualinis skerdimas. Straipsnyje nagrinėjama gyvūnų gerovės Europos teisėje genezė ir įvertinamos ESTT ir EŽTT jurisprudencijos, susijusios su religijos laisvės ir skerdžiamų gyvūnų gerovės sandūra, tendencijos. Sprendimų analizė leis padaryti išvadą apie tarpvalstybinį teismų dialogą, kurio rezultatas – bendras sutarimas, jog skerdžiamų gyvūnų gerovės apsauga yra teisėtas pagrindas, kuriuo remiantis gali būti ribojamos religinės apeigos.

Pagrindiniai žodžiai: gyvūnų gerovė ir apsauga, jaučiančios būtybės, religijos laisvė, ritualinis skerdimas.

Received: 12/06/2026. Accepted: 29/06/2026

Copyright © 2026 Ainė Petrauskaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Šiandien gyvūnų gerovės apsauga užima svarbią vietą tiek europiečių moralėje, tiek Europos teisėje (darbe vartojama Europos Sąjungos (toliau – ES, Sąjunga) ir Europos Tarybos teisei įvardyti). Europos (supra)nacionaliniame kontekste gyvūnų gerovės tikslas įgijo tokią svarbą, kad jo siekimas tam tikrais atvejais gali lemti pamatinių žmogaus teisių ribojimus. Nepaisant to, gyvūnų gerovės vaidmuo teisinėje sistemoje yra sudėtingas, o pirmosios problemos kyla dėl paties teisinės apsaugos objekto – gyvūnų¹. Jiems ES pirminėje teisėje priskiriamas dvigubas – ir „produktų“, ir „jauciančių būtybių“ (angl. *sentient beings*, pranc. *êtres sensibles*, vertime į liet. k. – ir juslios būtybės) vaidmuo. Konvencinis gyvūnų jauslumo pripažinimas² nepateikia vienintelio atsakymo į klausimą, kokią reikšmę gyvūnų gerovei teikia pati ES ir koks turėtų būti gyvūnų gerovės apsaugos lygis valstybių narių teisėje.

Didžiausio (tarp)valstybinio dėmesio regione sulaukia ūkinės paskirties gyvūnai ir jų gerovės reikalavimų užtikrinimas. Išsamus šių gyvūnų laikymo, transportavimo, skerdimo ir kitų sąlygų reglamentavimas pirmiausia grindžiamas komercinės žemės ūkio veiklos mastais, be kita ko, ir visuomenės sveikatos bei maisto saugos sumetimais. Šiuolaikiniam gyvūninės kilmės produktų vartotojui rūpi aukštų standartų laikymasis visos produkcijos gamybos metu, dėl to Europoje vyrauja nuomonė³, jog siekis sumažinti nereikalingas gyvūnų kančias išlieka svarbus ir paskutinėmis jų gyvenimo minutėmis. Būtent tokia kontekste susiduria dvi labai skirtingos ir iš pirmo žvilgsnio nesugretinamos vertybės: giliai istorines ištakas turinti religijos laisvė ir nuosekliai aktualėjanti gyvūnų gerovė. Šių vertybių sandūra ir jų sugyvenimas – naujo pobūdžio teisinės problemos, kurios jau yra sprendžiamos teismo proceso keliu.

Netylantys atgarsiai dėl gyvūnų gynėjams, o ne religinėms bendruomenėms palankių Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) sprendimų⁴, taip pat pasisakymai, jog išankstinio gyvūnų apsvaiginimo prieš skerdimą reikalavimas yra antisemitizmo ir islamofobijos išraiškos demokratijoje forma⁵, lemia poreikį įvertinti aktualią praktiką. Šis poreikis stiprėja ir dėl to, kad Lietuvos nacionalinėje teisėje minimas klausimas reglamentuojamas specifiskai – esamas reguliavimo modelis prasišlenkia su šiuolaikinėmis Europos tendencijomis. Draudimas skersti gyvūnus jų neapsvaigus Lietuvoje galiojo dvejus metus (nuo 2013 m. sausio 1 d. iki 2014 m. gruodžio 31 d.), kol įstatymų leidėjas jį skubos tvarka panaikino. Nors sąmoningų (neap-

¹ Bendrai vartojama sąvoka „gyvūnas“ atitinka Lietuvos Respublikos gyvūnų gerovės ir apsaugos įstatyme (toliau – GGAĮ) įtvirtintą sampratą: „...tai bet kokios rūšies domestiktuotas ar laukinis gyvūnas, įskaitant ūkinius gyvūnus ir gyvūnus augintinius“.

² Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 13 straipsnyje numatyta: „...Sąjunga ir valstybės narės turi visokeriopai atsižvelgti į gyvūnų, kaip juslių gyvių, gerovės reikalavimus, taip pat gerbti valstybių narių įstatymus ir kitus teisės aktus, papročius...“.

³ 2020 m. atlikto tyrimo duomenimis, 92 proc. europiečių laikėsi pozicijos, jog ūkinių gyvūnų gerovei užtikrinti turėtų būti taikomi aukštesni reikalavimai. Taip pat 89 proc. apklaustųjų manė, kad gyvūnų apsvaiginimas prieš juos skerdžiant turėtų būti privalomas visais gyvūnų skerdimo atvejais (įskaitant religines apeigas) (plačiau žr.: [eurogroupforanimals.org \(2020-10-08\). 9 out of 10 Europeans want mandatory stunning before slaughter and call on the EU to preserve the right of Member States to protect animal welfare](https://www.eurogroupforanimals.org/2020-10-08/9-out-of-10-Europeans-want-mandatory-stunning-before-slaughter-and-call-on-the-EU-to-preserve-the-right-of-Member-States-to-protect-animal-welfare) [interaktyvus]. <https://www.eurogroupforanimals.org/news/9-out-of-10-europeans-want-mandatory-stunning-slaughter-and-call-eu-preserve-right-member-states>).

⁴ Straipsnyje analizuojamos visos su ritualiniu skerdimu ir gyvūnų apsvaiginimo klausimu susijusios ESTT ir EŽTT bylos: trys ESTT sprendimai, priimti 2018 m., 2019 m. ir 2020 m., ir du EŽTT sprendimai, iš kurių vienas priimtas 2000 m., o kitas po daugiau nei dvidešimtmečio – 2024 m. Bylą paieškos kriterijus sudarė Chartijos 9 ir Konvencijos 10 straipsniai, taip pat tokie raktažodžiai „ritual slaughter“, „animal welfare“ ir pan.

⁵ Europarl.europa.eu. (2023-07-13). *Religious slaughter: reconciling animal welfare with freedom of religion or belief* [interaktyvus]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/751418/EPRS_IDA\(2023\)751418_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/751418/EPRS_IDA(2023)751418_EN.pdf).

svaigintų) gyvūnų skerdimas įprastai pateisinamas religiniu pliuralizmu, šią regresyvią iniciatyvą lėmė ekonominės priežastys, susijusios su naujų rinkų paieška ir mėsos produktų eksportu į trečiąsias šalis⁶. Šiuo metu religinių apeigų reikšmė Lietuvoje iš tiesų didėja dėl demografinių pokyčių valstybėje – sistemingai augančio islamą išpažįstančių asmenų skaičiaus.

Europos kontekstas yra aktualus Lietuvai ir dėl to, kad nacionalinis gyvūnų gerovės ir apsaugos reguliavimas tebesiformuoja: paskutinį dešimtmetį bent kartą buvo keisti du trečdaliai GGAĮ straipsnių. Be didėjančio žiauraus elgesio su gyvūnais bylų skaičiaus bendrosios kompetencijos teismuose, gyvūnų gerovės pradmenų pamažu atsiranda ir konstitucinėje jurisprudencijoje. 2005 m. gegužės 13 d. nutarime, kuriame sprendta dėl Medžioklės įstatymo atitikties Konstitucijai, buvo kalbama apie laukinės gyvūnijos visuotinę reikšmę ir valstybės prerogatyvą, kylančią iš Konstitucijos 54 straipsnio, ją saugoti. Po dvidešimties metų (2025 m. kovo 19 d.) priimtame nutarime Konstitucinis Teismas įrodė faktinę viešojo intereso įtaką žmogaus teisėms: gyvūnų veisimas ir žudymas kailių gavybos ir pardavimo tikslu pripažintas nesuderinamu su šiuolaikiniais moralės principais ir atitinkamai pritarta tokią ūkinę veiklą uždrausti valstybėje.

Kadangi gyvūnų gerovės svarba regione stiprėja „iš viršaus“, šis straipsnis grindžiamas prielaida, kad Europos supranacionalinių⁷ teismų jurisprudencijos tendencijos yra reikšmingos nacionaliniam reglamentavimui ir tolesnei nagrinėjamų vertybių derinimo kryptčiai. Tačiau dėl ribotos straipsnio apimties nacionalinio gyvūnų gerovės reglamentavimo analizė nėra šio straipsnio dalykas ir plačiau jame nebus nagrinėjama. Straipsnio tikslas – atskleisti Europos teisėje įsitvirtinusios gyvūnų gerovės raidą ir įvertinti ESTT bei EŽTT formuojamos jurisprudencijos, susijusios su ritualiniu skerdimu, tendencijas. Siekiant tikslo: (1) apibrėžiama gyvūnų teisinės padėties ir gerovės apsaugos Europoje dinamika, (2) pateikiama ESTT pozicija bylose, kuriose sprendžiama religijos laisvės ir gyvūnų gerovės apsaugos sandūra, (3) nagrinėjamas gyvūnų gerovės, kaip galimo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK, Konvencija) 9 straipsnyje įtvirtintos teisės ribojimo pagrindo, teisėtumo klausimas.

Straipsnyje plačiausiai naudojamas šaltinių turinio analizės metodas, kuriuo nagrinėjami ES ir tarptautiniai teisės aktai, ESTT ir EŽTT jurisprudencija, taip pat teisės doktrina. Istorinė gyvūnų gerovės kaip moralinės vertybės raida leidžia ne tik atskleisti šio reiškinio dinamiką, bet ir apibrėžti šios dinamikos įtaką teismų formuojamai praktikai ir jos tendencijoms. Nagrinėjant gyvūnų gerovę reglamentuojančių nuostatų turinį bei nustatant teisėkūros subjektų ketinimus ir valią, pasitelkiamas teleologinis teisės aiškinimo būdas. Siekiant apibrėžti gyvūnų gerovę sudarančius principus, taip pat tarpvalstybinių gyvūnų apsaugos standartų sąveiką ir jos rezultata, teisės aktai nagrinėjami sistemiskai, vertinama jų visuma.

Kadangi gyvūnų gerovė tapo teisine problema tik paskutiniais XX a. dešimtmečiais, o jos aktualumas ryškėja šiomis dienomis, mokslinės literatūros, nagrinėjančios gyvūnų gerovės problematiką ESTT ir EŽTT jurisprudencijoje, nėra daug (o nacionaliniu mastu apskritai nėra). Pagal tyrimų, kuriuose analizuojama gyvūnų gerovės problematika viršnacionalinėje praktikoje, skaičių išsiskiria A. Peters⁸, taip

⁶ Ištrauka iš 2014 m. birželio 10 d. parlamento narių posėdžio Nr. 154, kuriame buvo svarstomos GGAĮ pataisos, stenogramos: „...vienos perspektyviausių ir mokiausių rinkų yra musulmoniškų šalių rinkos, tačiau joms tinka tik tie ūkiniai gyvūnai, kurie yra skerdžiami laikantis religinių reikalavimų“.

⁷ Atsižvelgiant į sąvokos „supranacionalinis“ sąlygiškumą, pažymėtina, kad straipsnyje ji vartojama įvardyti abiem Europos teismams – tiek ESTT, tiek EŽTT.

⁸ Pavyzdžiui, PETERS, Anne (2018). Religious Slaughter and Animal Welfare Revisited: CJEU, Liga van Moskeeën en islamitische Organisaties Provincie Antwerpen. *Canadian Journal of Comparative and Contemporary Law*, 269–297; PETERS, Anne (2021). Animals in International Law. *The Pocket Books of The Hague Academy of International Law* 45, Brill.

pat paminėtini V. Vomáčka⁹ ir T. Sparks¹⁰. Atsižvelgiant į tai, kad didžiausio visuomenės susidomėjimo sulaukė 2024 m. EŽTT sprendimas byloje *Executief van de Moslims van België ir kiti prieš Belgiją*¹¹, greta nedidelės šį sprendimą ir jo teisinius padarinius nagrinėjančių mokslinių darbų grupės¹² taip pat pažymėtinos publikacijos¹³, kuriomis buvo operatyviai reaguojama į bylos baigtį.

1. Gyvūnų gerovės Europos teisėje iškilimas: nuo „produktų“ iki „jaučiančių būtybių“

Santykio su gyvūnija klausimas nėra šiuolaikinis – anksčiau požiūris į gyvūnus priklausė nuo istorinio laikotarpio, jame vyraujančios mąstytojų pasaulėžiūros ir jos sklaidos. Filosofinės idėjos nebuvo visiems priimtinos: Pitagoras, tikėdamas reinkarnacija¹⁴, ragino žmones susilaikyti nuo žiauraus elgesio su gyvūnais, o Aristotelis, priešingai, skatino gyvūnus (iš)naudoti saviems poreikiams (*Scala Naturae*)¹⁵. Nors iki XIX a.¹⁶ Vakarų kultūra buvo daugiausia kuriama remiantis išskirtinės žmogaus padėties gamtoje doktrina, žmonijos istorijoje taip pat buvo ir filosofų, kurie išdrįso kritikuoti antropocentrizmą.

Nuo Europos vienijimosi pradžios¹⁷ praėjus daugiau nei pusšimčiui metų, gyvūnų gerovės apsaugą Sąjungoje reglamentuoja plati teisės aktų įvairovė. Daugiausia dėmesio skiriama ūkinės paskirties gyvūnų laikymo, transportavimo, skerdimo ir kitiems standartams ES konsoliduoti, tačiau į šią reguliacinę sritį taip pat patenka ir laukinių, naminių, naudojamų eksperimentiniams ir kitiems mokslo tikslams gyvūnų apsauga. Kita vertus, gyvūnų gerovės įsiterpimas į Sąjungos teisinį mechanizmą nebuvo paprastas ar vienakryptis. Narių prievolė atsižvelgti į gyvūnų interesus atsirado tik 1999 m., kai drauge su Amsterdamo sutartimi įsigaliojo ir Protokolas dėl gyvūnų apsaugos ir gerovės

⁹ VOMÁČKA, Vojtěch (2019). *Animal welfare before the Court of Justice of the European Union*. ERA Forum 20, 691–705. <https://doi.org/10.1007/s12027-019-00588-4>.

¹⁰ SPARKS, Tom (2020). Protection of Animals Through Human Rights: The Case-Law of the European Court of Human Rights. In: PETERS, Anne (red.) (2020). *Studies in Global Animal Law*. Berlin: Springer, p. 153–172.

¹¹ *Executief van de Moslims van België ir kiti prieš Belgiją* [EŽTT], Nr. 16760/22 ir 10 kitų. [2024-02-13]. ECLI:C E:ECHR:2024:0213JUD001676022.

¹² Pavyzdžiui, (1) FEDELE, Giulio (2025). Animal Rights or Human Morals? The Protection of Animal Welfare in *Executief Van de Moslims van België and Others v Belgium*. *European Convention on Human Rights Law Review*, 531–553; (2) NAKANISHI, Yumiko (2025). Judicial Dialogue Involving the Belgian Constitutional Court, Court of Justice of the European Union, and European Court of Human Rights with a Focus on Animal Welfare. *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, 1–12.

¹³ (1) NÍ CHINNÉIDE, Harriet; VAN DE GRAAF, Cathérine (2024). *Prohibition of Religious Slaughter in Executief van de Moslims van België and Others v Belgium : Process-Based Review and a New Legitimate Aim* [interaktyvus]. <https://strasbourgoobservers.com/2024/04/26/prohibition-of-religious-slaughter-in-executief-van-de-moslims-van-belgie-and-others-v-belgium-process-based-review-and-a-new-legitimate-aim/>; (2) DEVRIENDT, Sien; ZOETHOUT, Carla M. (2024). *Animal welfare and the evolution of public morality – Requirement to stun animals prior to ritual slaughter is Convention-proof* [interaktyvus]. <https://www.ejiltalk.org/animal-welfare-and-the-evolution-of-public-morality-requirement-to-stun-animals-prior-to-ritual-slaughter-is-convention-proof/>.

¹⁴ Plato.stanford.edu (2024-02-05). *Stanford Encyclopedia of Philosophy: Pythagoras* [interaktyvus]. <https://plato.stanford.edu/entries/pythagoras/>.

¹⁵ ADAMSON, Peter; EDWARDS, G. Fay (red.) (2018). *Animals: A History*. Oxford University Press, p. 14–25.

¹⁶ Nuo šio amžiaus Europoje (pirmiausia Didžiojoje Britanijoje) pradėjo ryškėti teisinio humanizmo kritikos apraiškos: pirmosios teisėkūros, draudusios žiaurų elgesį su gyvūnais, iniciatyvos (*Cruel Treatment of Cattle Act*, 1822), nevyriausybiinių gyvūnų apsaugos organizacijų steigimas (*Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals*, 1824).

¹⁷ Straipsnyje sanglaudos ištakomis laikomas Europos ekonominės bendrijos (toliau – EEB, Bendrija), ES pirmtako, įsteigimas.

(toliau – Protokolas)¹⁸. Vis dėlto problematika, susijusi su gyvūnų gerove, pradėjo ryškėti kur kas anksčiau.

Gyvūnų moralinės vertės pripažinimo procesą apsunkino jų teisinis režimas, apsiribojęs „prekių“¹⁹ ir „žemės ūkio produktų“²⁰ kategorijomis. Žinoma, tuo metu negalėjo būti kitaip – EEB steigimo tikslas buvo sukurti bendrąją rinką ir užtikrinti jos sklandų veikimą. Nebuvo jokio pagrindo svarstyti apie teisinius instrumentus, galinčius turėti reikšmės gyvūnų gerovei. Be kita ko, doktrinoje ir iki šiol nėra sutariama, kuo reikėtų laikyti gyvūnus: viena, jie nėra teisės subjektai, kita, jie yra labai saviti objektai, nes, kitaip nei daiktai, gyvūnai turi jausmus. Pirmosios gyvūnų gerovės priemonės turėjo rezonuoti bent su vienu Europos ekonominės integracijos tikslu ir išsistiekti bent vienoje Bendrijos veiklos srityje. Taigi jos atsirado reguliuojant laisvąjį prekių judėjimą tarp šalių, t. y. tam, kad nacionaliniai gyvulininkystės reikalavimai netaptų kliūtimi komercinės žemės ūkio gamybos plėtrai²¹. Remiantis EEB steigimo sutarties 43 ir 100 straipsniais²², 1964 m. buvo priimta Tarybos direktyva 64/432 dėl gyvūnų sveikatos problemų, turinčių įtakos Bendrijos vidaus prekybai galvijais ir kiaulėmis. Kaip viena iš šios direktyvos premisų minima gyvūnų sveikatos ir gyvybės apsauga (akto preambulėje daroma nuoroda į EEB steigimo sutarties 36 straipsnį²³, kuriame pirmąkart vartojama formuluotė „gyvūnų apsauga“). Tačiau tokio teisinio reiškinio *de facto* nebuvo (iš tikrųjų tai buvo atskirų asmens interesų (sveikatos, nuosavybės ir pan.) apsaugos elementas), todėl ji minima tik kalbant apie sanitarines priežastis, galinčias lemti prekių judėjimo ribojimus. Ši apsauga neturėjo jokių sąsajų su altruizmu ir rūpesčiu gyvūnų gerove²⁴.

Ižengus į praėjusio šimtmečio aštuntąjį dešimtmetį, Europa tapo gyvūnams draugiškesnė. Tų pačių bendrų nuostatų²⁵ pagrindu 1974 m. buvo priimta direktyva 74/577 dėl gyvūnų svaiginimo prieš skerdimą. Nors jos preambulėje raginama: „imtis veiksmų, kad būtų išvengta bet kokios formos žiauraus elgesio su gyvūnais“, pats direktyvos turinys buvo skurdus, sudarytas vos iš kelių abstrakčių taisyklių²⁶.

¹⁸ Tačiau net ir tada, kai Protokolas jau galiojo, pats ESTT tam tikrą laiką į naują įsipareigojimą žvelgė fragmentiškai: „... gyvūnų gerovės užtikrinimas nėra vienas iš Sutarties tikslų, ... ir toks reikalavimas nenurodytas 33 straipsnyje, kuriame išdėstyti bendros žemės ūkio politikos tikslai“, „nėra nieko, kas rodytų, kad ... būtinybė užtikrinti gyvūnų gerovę būtų laikoma bendroju Bendrijos teisės principu“ (*H. Jippes ir kiti* [ESTT], Nr. C-189/01, [2001-07-12]. ECLI:EU:C:2001:420, 71 ir 76 punktai).

¹⁹ Pagal Teisingumo Teismo praktiką „prekės“ suprantamos kaip gaminiai, kuriuos galima įvertinti pinigais ir kurie gali būti komercinių sandorių objektas. Ši apibrėžtis apima ir gyvūnus (*Pfotenhilfe-Ungarn e.V.* [ESTT], Nr. C-301/14, [2015-12-03]. ECLI:EU:C:2015:793, 47 punktas).

²⁰ Tokie jie įvardyti Bendrijos steigimo sutarties 38 straipsnio 1 dalyje, apibrėžiančioje, jog į žemės ūkio produktų sampratą patenka gyvulininkystės produktai ir su jais susiję pirminio perdirbimo produktai. Gyvūnai nebuvo atskiriami nuo gyvūninės kilmės produktų, todėl tiek gyvi organizmai, tiek produkcija, gaunama iš jų, atitiko tapačią kategoriją.

²¹ SOWERY, Katy (2018). Sentient Beings and Tradable Products: The Curious Constitutional Status of Animals under Union Law. *Common Market Law Review*, 55–100, p. 65.

²² Šios nuostatos įgalino Bendriją plėtoti bendrąją žemės ūkio politiką ir derinti skirtingą narių reguliavimą, veikiantį bendrąją rinką.

²³ Atsižvelgiant į tai, kad gyvūnų apsauga minima greta žmonių apsaugos („...neklaido taikyti prekių importo, eksporto ar tranzito draudimų arba apribojimų, jei jie yra pateisinami ... žmonių, gyvūnų ar augalų sveikatos bei gyvybės apsaugos ...“), *prima facie* gali pasirodyti, kad tai buvo teisėtas interesas nuo pat EEB veiklos pradžios.

²⁴ Tai aiškiai matyti iš akto preambulėje minimų motyvų: „nėra priežasties leisti valstybėms narėms drausti įvežti į savo teritoriją galvijus ir kiaules dėl priežasčių, nesusijusių su gyvūnų sveikata“. Siekiant palyginti šiandien vadovaujamasi 2004 m. Tarybos reglamente dėl gyvūnų apsaugos juos vežant ir atliekant susijusias operacijas numatyta imperatyvu: „gyvūnus leidžiama vežti arba perduoti vežti tik taip, kad jie nesusižalotų ir nepatirtų didelių kančių“. Nustatytos gyvūnų transportavimo ne tik bendrosios, bet ir specialiosios sąlygos, skirtos užtikrinti atskirų gyvūnų rūšių fiziologinius ir etologinius poreikius.

²⁵ EEB steigimo sutarties 43 ir 100 straipsniai.

²⁶ Direktyvoje gyvūnų apsvaiginimo, kai atliekamos religinės apeigos, klausimas buvo paliktas valstybių narių nuosirai.

Nepaisant to, toks yra pirmasis Sąjungos (tuomet dar EEB) gyvūnų gerovės šaltinis²⁷. Tam tikra apimtimi prasidėjusį gyvūnų interesų apsaugos procesą galima pastebėti ir tuometinėje ESTT jurisprudencijoje. Pirmosios sujungtos gyvūnų gerovės bylos *Gerrit Holdijk ir kiti*²⁸ buvo susijusios su Nyderlandų jurisdikcijoje patvirtintais ūkinių gyvūnų gerovės standartais (veršelių penėjimo ir laikymo sąlygomis). Buvo sprendžiama, ar valstybės vidaus teisėje nustatyti gyvūnų gerovės reikalavimai neprieštarauja EEB sutarčiai, draudžiančiai riboti laisvą prekių judėjimą tarp narių. ESTT pažymėjo, kad nacionalinėmis gyvūnų apsaugos priemonėmis, nors ir netiesiogiai darančiomis įtaką tarpvalstybinei prekybai, narė siekė didinti gyvūnų gerovę, o ne vienašališkai reguliuoti prekybą. Su šiomis išvadomis teismas suformavo pamatinę doktrininę nuostatą, jog gyvūnų apsauga atitinka teisėtą Bendrijos tikslą. Taigi, nors ES pirminėje teisėje gyvūnų gerovės nuostatų nebuvo, jos apsaugos fragmentai pradėjo ryškėti per teisminę jurisprudenciją.

Be kita ko, Sąjunga neveikia teisiniame vakuume ir yra atvira permainoms, kurias laikui bėgant lemia vertybių dinamika. Kitų valstybių²⁹ ir supranacionalinių sistemų teisinės idėjos dažnai tampa įkvėpimo šaltiniu ES teisei. Gyvūnų gerovės genezei didžiausią poveikį turėjo Europos Taryba ir jos išleistos konvencijos³⁰. Kol Bendrijoje kalbos apie gyvūnų gerovės svarbą dar buvo laikomos avangardinėmis, Europos Tarybos iniciatyva nuo 1968 m. jau buvo pasirašytos šešios tarptautinės sutartys dėl ūkinių, skerdžiamų, laukinių, naudojamų moksliniams tikslams ir naminių gyvūnų apsaugos³¹. Augančios ekonomikos ir tarpvalstybinės prekybos fone pirmiausia buvo aktualu suvienodinti šalyse išsiskiriančias gyvūnų transportavimo sąlygas, turinčias įtakos prekybos konkurencingumui. Tačiau kitaip nei pirmuosiuose EEB aktuose, kuriuose gyvūnų apsaugos elementai buvo pagrįsti vien bendrosios rinkos ir bendros žemės ūkio politikos kūrimu, tarptautiniuose dokumentuose puoselėta gyvūnų jausmo idėja. 1968 m. Konvencijoje dėl gyvūnų apsaugos tarptautinio vežimo metu skelbiama, kad Europos Tarybos narės, puoselėdamos bendrus idealus ir principus, yra „įkvėptos siekti kuo labiau išsaugoti gyvūnus, kad jie vežami nekenčiamai“. Su globalizacijos procesu regione sparčiai augo ir susitarimų dėl skirtingose srityse (iš)naudojamų gyvūnų apsaugos skaičius. Kiekviena nauja konvencija³² rodo griežtesnę retoriką apie žmonijos įsipareigojimus gyvūnijai.

Požiūrį į gyvūnus taip pat formavo augantis susidomėjimas elgesio su gyvūnais etika, stiprėjančios gyvūnų gynėjų kampanijos³³. Keičiantis visuomenės nuostatomis (nuo gyvūnų interesų nihilizmo iki siekio suteikti jiems „teises“) ir nuosekliai didėjant politiniam aktyvumui gyvūnų gerovės srityje, prie 1992 m. pasirašytos Maastrichto sutarties jau buvo pridėta Deklaracija dėl gyvūnų apsaugos (angl.

²⁷ Gyvūnų apsauginimo jų skerdimo metu idėja nebuvo unikali – tokios teisėkūros iniciatyvos valstybių teisėje matomos gerokai anksčiau, pavyzdžiui, 1822 m. Didžiojoje Britanijoje patvirtinus minėtą Žiaurais ir netinkamo elgesio su galvijais prevencijos įstatymą.

²⁸ *Gerrit Holdijk ir kiti* [ESTT], sujungtos bylos Nr. 141–143/81, [1982-04-01]. ECLI:EU:C:1982:122.

²⁹ Didžiosios Britanijos, gyvūnų gerovės Europoje pirmtakės, teisė buvo vienas iš svarbių veiksnių, paskatinusių Bendriją atsižvelgti į gyvūnų jausmą ir jų poreikius.

³⁰ SOWERY, Katy (2018). Sentient Beings and Tradable Products: The Curious Constitutional Status of Animals under Union Law. *Common Market Law Review*, 55–100, 63.

³¹ Įskaitant 1968 m. Konvenciją dėl gyvūnų apsaugos tarptautinio vežimo metu, 1976 m. Konvenciją dėl ūkinės paskirties gyvūnų apsaugos, 1979 m. Konvenciją dėl skerdžiamų gyvūnų apsaugos bei Europos laukinės gamtos ir gamtinės aplinkos apsaugos konvenciją, 1986 m. Konvenciją dėl eksperimentiniais ir kitais mokslo tikslais naudojamų stuburinių gyvūnų apsaugos, 1987 m. Konvenciją dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos.

³² „...taikomi skerdimo būdai, kurie kiek įmanoma apsaugotų gyvūnus nuo kančios ir skausmo“ (Europos konvencija dėl skerdžiamų gyvūnų apsaugos, 1979), „laukinė flora ir fauna sudaro gamtinio paveldo estetinę, mokslinę, kultūrinę, rekreacinę, ekonominę ir savitą vertybę, kurią svarbu išsaugoti ir perduoti būsimoms kartoms“ (Europos laukinės gamtos ir gamtinės aplinkos apsaugos konvencija, 1979), „žmogaus moralinė priedermė – gerbti visus gyvūnus ir deramai atsižvelgti į jų gebą jausti kančią ir turėti atmintį“ (Europos konvencija dėl eksperimentiniais ir kitais mokslo tikslais naudojamų stuburinių gyvūnų apsaugos, 1986).

³³ Pavyzdžiui, „gyvūnų išlaisvinimo“ (Singer, 1975) ar „gyvūnų teisių“ (Regan, 1983) judėjimai.

24th Declaration on the Protection of Animals). Tačiau joje įtvirtintas nurodymas atsižvelgti į gyvūnų gerovės reikalavimus, kai kuriamos ir įgyvendinamos Bendrijos žemės ūkio, transporto, vidaus rinkos ir mokslinių tyrimų sritys, didesnės galios nei politinis gestas taip ir neįgijo³⁴.

Progresyvus siekis virto pareiga paskutiniaisiais praėjusio amžiaus metais, kai su Amsterdamo sutartimi įsigaliojo 33-iasis Protokolas. Pirminėje teisėje buvo pirmą kartą minima, kad gyvūnai yra jaučiančios būtybės, o Bendrijos politika plėtojama vadovaujantis skirtingų interesų derinimo principu³⁵. Protokolo turinys rodo labai ryškų gyvūnų teisinės padėties pokytį: nuo „produktų“ iki „juslių būtybių“. Į(si)pareigojimas visokeriopa atsižvelgti į gyvūnų interesus galutinį pavidalą įgijo kaip SESV 13 straipsnis³⁶. Lisabonos sutartis žymi svarbų įvykį ne tik gyvūnų gynėjams, bet ir visai ES: neatsižvelgimas į gyvūnų gerovės reikalavimus srityse, kuriose tai padaryti pagal SESV 13 straipsnį būtina, dabar reiškia tiesioginį SESV pažeidimą. Be to, tai byloja apie didesnį narių atsakomybę suderinti nacionalinius standartus su įtvirtintais ES antrinėje teisėje.

Kita vertus, gyvūnų gerovės apsaugos ribos išlieka ginčytinos – SESV 13 straipsnio taisyklė yra kompromisinė³⁷, turinti ribotą poveikį ir paliekanti didelę laisvę valstybių politinei valiai. Ji ragina „visokeriopa atsižvelgti į gyvūnų, kaip juslių gyvių, gerovės reikalavimus“, bet „taip pat gerbti valstybių narių įstatymus ir kitus teisės aktus, papročius <...>“. Pasirinktas reguliavimo modelis atskleidžia, jog priemonės gyvūnų gerovei pasiekti gali būti suderintos tik sąlygiškai (šiuo atveju absoliučios unifikacijos idėja yra utopinė) – jų pobūdis ir apimtis sąveikauja su valstybiniu kontekstu, šalyje veikiančiu įstatymų leidėju, vyraujančiomis nuostatomis ir puoselėjamomis tradicijomis. Sudėtingas įvairių interesų (politinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių ir kt.) derinimo procesas yra dar sudėtingesnis dėl Sąjungos transnacionalinio pobūdžio. Požiūris į gyvūnus narėse išsiskiria, todėl nesutampa ir normos, koks elgesys su gyvūnais laikomas tinkamu. Taigi, kitaip nei antrinėje teisėje, pirminėje teisėje gyvūnų gerovė reglamentuojama implicitiškai – tik atskleidžiant jos vertybinį pobūdį. Mokslininkai šiuo klausimu neturi bendros pozicijos. Vienų nuomone, analizuojamam institutui kol kas trūksta tvirto teisinio pagrindo³⁸, kiti įsitikinę, kad esamas reguliavimas yra pakankamas, nes gyvūnų gerovė atitinka teisėtą Sąjungos tikslą³⁹.

Kilusių diskusijų šaltinis – ne tik dvigubas gyvūnų teisinis režimas, bet ir *ex ante* neaiškus susikertančių žmonių ir gyvūnų interesų konfrontacijos rezultatas. Vertinant normatyviai, SESV 13 straipsnis verčia abejoti dėl gyvūnams taikomos apsaugos lygio ir ribų. Miglotas reikalavimo privalomumas⁴⁰

³⁴ CAMM, Tara; BOWLES, David (2000). Animal welfare and the treaty of Rome – legal analysis of the protocol on animal welfare and welfare standards in the European Union. Oxford University Press: *Journal of Environmental Law*, 198.

³⁵ „...Bendrija ir valstybės narės turi visokeriopa atsižvelgti į gyvūnų gerovės reikalavimus, taip pat gerbti valstybių narių įstatymus ir kitus teisės aktus, papročius, ypač susijusius su religinėmis apeigomis, kultūros tradicijomis ir vietos paveldu“.

³⁶ „Rengdamos ir įgyvendindamos Sąjungos žemės ūkio, žuvininkystės politiką, transporto politiką, vidaus rinkos, mokslinių tyrimų, technologijų plėtros ir kosmoso politiką, Sąjunga ir valstybės narės turi visokeriopa atsižvelgti į gyvūnų, kaip juslių gyvių, gerovės reikalavimus, taip pat gerbti...“.

³⁷ SOWERY, Katy (2018). Sentient Beings and Tradable Products: The Curious Constitutional Status of Animals under Union Law. *Common Market Law Review*, 55–100, 66.

³⁸ VOMÁČKA, Vojtěch (2020). Animal welfare before the Court of Justice of the European Union. *ERA Forum* 20, 691–705, 692.

³⁹ Europarl.europa.eu (2017). *Animal Welfare in the European Union. Study for the PETI committee* [interaktyvus]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/583114/IPOL_STU\(2017\)583114_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/583114/IPOL_STU(2017)583114_EN.pdf), p. 47.

⁴⁰ Apie SESV 13 straipsnyje įtvirtintos pareigos „dydžio“ problematiką detaliau žr.: LUDWIG, Rasso; O'GORMAN, Roderic (2008). *A Cock and Bull Story? – Problems with the Protection of Animal Welfare in EU Law and Some Proposed Solutions*. Oxford University Press.

ir stiprėjanti politinė retorika apie organizacinę siekį „užtikrinti, kad kiekvienas gyvūnas, nepaisant, kur jis yra gimęs, augintas ar paskerstas, turėtų vienodą apsaugą“⁴¹, sukuria unikalias gyvūnų teisinės apsaugos problemas.

2. Religijos laisvės ir skerdžiamų gyvūnų gerovės sankirta Europos supranacionalinėje jurisdikcijoje

Drauge su demokratijos ir pliuralizmo raida doktrinoje stiprėja tokios naujai iškilusios paradigmos, kaip antai ekologinis, klimato ar rūšių teisingumas (angl. *ecological*-, *climate*-, *species justice*), žalioji kriminologija ir viktimologija (angl. *green criminology*, *green victimology*), gamtos teisės (angl. *nature rights*) ir pan. Viena iš didelių pasisėkimų ir teisinį pavidalą įgijusių paradigimų yra gyvūnų gerovė. Iš tiesų, gyvūnų gerovė šiandien yra tokia reikšminga, kad teismuose ji yra lyginama su pamatinėmis žmogaus teisėmis, o galutiniam rezultate – jos apsauga dar gali būti pripažįstama svarbesne nei paties žmogaus teisės ir laisvės. Novatorišką gyvūnų teisinės apsaugos įtaką jau spėjo patirti religijos laisvė. Tiek Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 10, tiek Konvencijos 9 straipsniai religijos laisvei suteikia plačią reikšmę, todėl į jos sampratą patenka ne tik religijos turėjimas (*forum internum*), bet ir jos viešas išpažinimas ir skelbimas (*forum externum*)⁴². Laisvė išreikšti religiją apima ir teisę užsiimti iš anksto neapsvaigintų gyvūnų (galvijų, avių, ožkų, paukščių) skerdimo praktikomis⁴³, todėl ji savaime rezonuoja su gyvūnų gerovės ir apsaugos institutu.

Šių vertybių sandūra ne veltui sulaukia ypatingo tarptautinės bendruomenės dėmesio. Joje konkuruoja itin skirtingi teisėti interesai: visuotinai gerbiami religinių bendruomenių papročiai ir skerdžiamų gyvūnų „teisė“⁴⁴ nejausti nereikalingo skausmo. Galima išskirti dvi pagrindines ūkinės paskirties gyvūnų skerdimo sampratas: (1) konvencinę ir (2) ritualinę⁴⁵. Pirmoji koncepcija grindžiama bendru principu, jog „gyvūnai žudomi tik juos apsvaiginus“⁴⁶, „...išvengiant bet kokios nereikalingos kančios“⁴⁷. Antroji samprata – pirmosios išimtis (o ne alternatyva), leidžianti nukrypti nuo gyvūnų apsvaiginimo reikalavimo, kai atliekamos religinėms bendruomenėms svarbios apeigos. Pažymėtina, kad skerdimo metodai susiję su košerinės ir halalinės mėsos rinka, yra komerciškai reikšminga išimtis. To paties negalima pasakyti apie kitus leistinus nukrypimo nuo taisyklės atvejus, pavyzdžiui, kai siekiama kuo skubiau nutraukti gyvūno kančias ar sustabdyti užkrečiamųjų ligų plitimą. Nors mitybos nuostatos

⁴¹ Europarl.europa.eu (2022-01-24). *Gyvūnų gabenimas: atskleistos sistemos spragos* (interviu) [interaktyvus]. <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20211215STO19501/gyvunu-gabenimas-atskleistos-sistemos-spragos-interviu>.

⁴² ADDH [ESTT], Nr. C-188/15, [2017-03-14]. ECLI:EU:C:2017:204, 30 punktas.

⁴³ Tokia teisė tiesiogiai įvardijama nurodytų straipsnių formuluočiose: „...apima ... laisvę išpažinti ar skelbti savo religiją ... atliekant apeigas“.

⁴⁴ Kadangi gyvūnai nėra teisių subjektai, šiame kontekste teisės terminas vartojamas metaforiškai. Europos konvencija dėl skerdžiamų gyvūnų apsaugos bei Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1099/2009 (toliau – Reglamentas dėl žudomų gyvūnų apsaugos) numato, kad gyvūnai turi būti apsvaiginti prieš juos skerdžiant, tačiau abu aktai numato išlygą – valstybės, užtikrinamos apeiginių tradicijų tąsą, gali nuo šio reikalavimo nukrypti. Reglamento dėl žudomų gyvūnų apsaugos 26 straipsnyje taip pat įtvirtinama šalių diskrecija taikyti griežtesnius gyvūnų apsaugos standartus, nei numatyti Sąjungos teisėje.

⁴⁵ ŻUREK, Jagoda; RUDY, Mariusz; KACHEL, Magdalena ir kt. (2021). *Conventional versus Ritual Slaughter – Ethical Aspects and Meat Quality*. Processes, 9–1381, 2.

⁴⁶ Tarybos 2009 m. rugsėjo 24 d. reglamentas 1099/2009 dėl žudomų gyvūnų apsaugos. OL L 303, 1–30.

⁴⁷ Europos konvencija dėl skerdžiamų gyvūnų apsaugos (1979). *Valstybės žinios*, 2004, 40–1296; galiojanti suvestinė redakcija – TAR, 079T001KONVRG798919.

judaizmo ir islamo kultūrose skiriasi⁴⁸, jas vienija esminė skerdimo sąlyga: tam, kad būtų leidžiama vartoti mėsą, tiek žydų kašruto, tiek musulmonų šariato įstatymai reikalauja, jog būtų skerdziamas sąmoningas (neapsvaigintas) gyvūnas ir jo mirtį sukeltų nukraujavimas, po to, kai aštrių peiliu vienu tikslu pjūviu gyvūnui perrėžiama gerklė (perpjauamos miego arterijos).

Pareiga apsvaiginti gyvūnus prieš juos skerdžiant yra pagrįsta moksliniu sutarimu, jog svaiginimo priemonių (dujinės anestezijos, elektros srovės ir kt.) naudojimas padeda sumažinti gyvūnų skausmo, kančios ir streso lygį jų žudymo momentu⁴⁹. Neapsvaigintų gyvūnų kančios (springimas krauju, dusimas) gali trukti kelias minutes, kol jie, būdami sąmoningi, nukraujuoja ar uždusta nuo kraujo, patekusio į plaučius. Tačiau šiuo klausimu yra tam tikros paralelės: (1) oponentai⁵⁰ teigia, jog tinkamai atlikta ritualinė procedūra sukelia gyvūnams tiek pat neigatyvių išgyvenimų, kiek skerdimas juos apsvaiginus⁵¹, (2) gyvūnų gerovės apsauga yra vis dar besiformuojantis institutas, kol kas neturintis aiškaus teisinio pagrindo ir nusistovėjusios teismų praktikos, o religijos laisvė, priešingai, yra prigimtinė teisė, turinti ilgą priešistorę ir įsitvirtinusių statusą (EŽTT doktrinoje laikoma tikinčiųjų tapatybės dalimi⁵²). Vis dėlto nuo 2018 m.⁵³ trys ESTT ir vienas EŽTT sprendimai rodo bendrą kryptį, teikiančią pirmenybę gyvūnų gerovės tikslui.

Prieš pereinant prie šių sprendimų analizės, tikslinga apžvelgti kelis aspektus, susijusius su Chartijos ir Konvencijos teisių apsaugos apimtimi ir abu dokumentus saistančiu ryšiu. Pirminis Bendrijos vienijimosi tikslas neapėmė žmogaus teisių katalogo kūrimo, todėl Chartijos įsiliesimas į ES teisinę sistemą užtruko. Nepaisant to, iki jos priėmimo ir įsigaliojimo jau buvo susiformavusi nuosekli praktika, kai Teisingumo Teismas žmogaus teisių apsaugos srityje veikė vadovaudamasis narių konstitucinėmis tradicijomis, bendraisiais teisės principais⁵⁴ ir tarptautiniais dokumentais, iš kurių „EŽTK šiuo atžvilgiu turi ypatingą reikšmę“⁵⁵. Nors ES sutarties 6 straipsnyje išreikštas siekis prisijungti prie Konvencijos kol kas dar nėra įgyvendintas, Konvencijos „ypatinga reikšmė“ (dar apibūdinama kaip *de facto* prisijungimas⁵⁶) reiškia, kad Chartijos teisių turinys koreliuoja tiek su pačia tarptautine sutartimi, tiek ir su ją aiškinančia EŽTT doktrina. Sąjungos autonomiją nustatant teisių turinį riboja Chartijos 52 straipsnio 3 dalyje⁵⁷ įtvirtintas įsipareigojimas užtikrinti ne mažesnę (t. y. vienodą ir didesnę) kaip

⁴⁸ Pavyzdžiui, pagal žydų religines tradicijas ritualą gali atlikti tik specialus subjektas, vadinamas *shohet*. Islamo dogmos šiuo aspektu nėra tokios griežtos ir ritualas gali būti įgyvendintas bet kurio tikinčio musulmono rankomis (WATTIER, Stéphanie (2022). *Ritual Slaughter Case: The Court of Justice and the Belgian Constitutional Court Put Animal Welfare First*. Cambridge University Press, p. 269).

⁴⁹ Europarl.europa.eu (2023-07-13). *Religious slaughter: reconciling animal welfare with freedom of religion or belief* [interaktyvus]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/751418/EPRS_IDA\(2023\)751418_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/751418/EPRS_IDA(2023)751418_EN.pdf), p. 16.

⁵⁰ Opozicija kyla iš dogmų – tiek islamo, tiek judaizmo nuostatos draudžia žiauriai elgtis su gyvūnais, todėl mėsa, gauta iš gyvūnų, kuriems buvo sukeltas skausmas ar kančia, laikoma nešvaria ir draudžiama vartoti (plačiau žr. 47 išnašą).

⁵¹ HARPAZ, Guy; REICH, Arie (2022). *Kosher and Halal Slaughtering Before the Court of Justice: A Case of Religious Intolerance?* *European Public Law*, 35–52, 40.

⁵² Tm.lrv.lt (2017-09-15). *Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos religijos laisvės tema apžvalga* [interaktyvus]. https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Research_report_religion_LIT.PDF, p. 5.

⁵³ Patikslinama, jog 2000 m. EŽTT sprendimas *Cha'are Shalom Ve Tsedek prieš Prancūziją* taip pat atskleidžia įtampą tarp nagrinėjamų vertybių, tačiau jis labiau susijęs su skirtingu religinių asociacijų vertinimu, kai vietos valdžia suteikė leidimą atlikti ritualą tik vienai bendruomenei (apie tai plačiau 4 skyriuje).

⁵⁴ Šiuos ES žmogaus teisių apsaugos šaltinius ir jų reikšmę yra išsamiai aprašę tokie teisės profesoriai kaip J. A. Usher (2001), A. von Bogdandy (2006) ir kt.

⁵⁵ *Omega Spielhallen* [ESTT], Nr. C-36/02, [2004-10-14]. ECLI:EU:C:2004:614, 33 punktas.

⁵⁶ VERSTICHEL, Annelies (2005). *European Union Accession to the European Convention on Human Rights. Protocol No. 14 and the Reform of the European Court of Human rights*. Antwerpen: Intersentia, 125.

⁵⁷ „...teisių, atitinkančių EŽTK garantuojamas teises, esmė ir taikymo sritis yra tokia, kaip nustatyta toje Konvencijoje. Ši nuostata nekliaudo Sąjungos teisėje numatyti didesnę apsaugą“.

EŽTK garantuojamą teisių ir laisvių apsaugą. Lygiavertės apsaugos prezumpcija⁵⁸ leidžia supranacionaliniams teismams plėtoti bendrą žmogaus teisių universalumo doktriną, skleidžiančią idėją, jog prigimtinių teisių esmė nepriklauso nuo valstybės sienų. Žmogaus teisių universalumas reiškia ir tai, kad tarp dviejų Europos supranacionalinių teismų dažnai vyksta dialogas, argumentacijos ir išvadų supanašėjimas, taigi ir jurisprudencijos simbiozė⁵⁹.

Greta jau aptartų sąveikų, ryšys konstatuotinas ir tarp Konvencijos bei Sąjungos teisės. EŽTT praktikoje ES teisė suvokiama kaip pažangaus teisinio reguliavimo etalonas⁶⁰, todėl į ją atsižvelgiama ir ji tampa reikšminga plėtojant „gyvo instrumento“ doktriną. Lakoniškos teisių formuluotės jas aiškinant yra plečiamos, o ES teisinė bazė pasitarnauja kaip viešosios nuomonės Europoje atspindys. Aukštas ES gyvūnų gerovės standartų lygis yra vienas iš veiksnių, kreipiančių EŽTT doktriną gyvūnams palankia kryptimi. Be to, šias supranacionalines teisės sistemas siejantis ryšys yra abipusis – ne tik Konvencija yra aiškinama ES teisei draugišku būdu, bet ir EŽTT doktrina, jos dinamika skatina tolesnę Sąjungos teisės raidą⁶¹.

3. ESTT jurisprudencijos tendencijos ritualinio skerdimo bylose

ESTT jurisprudencijos, kurioje vertinamas Chartijos teisių ribojimo proporcingumas siejant su gyvūnų gerove, nėra daug. Prejudiciniai sprendimai dažniausiai priimami dėl klausimų, susijusių su antrinės teisės reguliavimu. Pavyzdžiui, sumažinus vilkų apsaugos lygį regione (naujausios Berno konvencijos ir Buveinių direktyvos pataisos), svarbiomis, netgi galinčiomis tapti riboženklėmis⁶², tapo trys viena po kitos nagrinėtos bylos⁶³, kuriose buvo vertinamas liberalėjančios vilkų medžioklės teisėtumas Austrijoje, Ispanijoje ir Estijoje. Chartijos teisių ribose su gyvūnais susiję klausimai įprastai kyla iš Chartijos 16 (laisvės užsiimti verslu) ir 17 (nuosavybės teisės) straipsnių apsaugos, kaip antai: dėl saugomų paukščių rūšių žalos, padarytos nuosavybei, kompensavimo ar komercinių apribojimų, kai subjektų veiklos teritorijoje yra saugomi perintys paukščiai, jų jaunikliai ir lizdai⁶⁴. Teoriškai gyvūnų apsaugos tikslo galima siekti ir remiantis Chartijos 37 straipsniu (teise į aukšto lygio aplinkosaugą), tačiau kol kas toks ryšys teismo doktrinoje nebuvo plačiau nagrinėtas.

Ryškiausia žmogaus teisių ir gyvūnų gerovės apsaugos sandūra susijusi su Chartijos 10 straipsnyje įtvirtinta religijos laisve. Būtent ritualinio skerdimo fone – sprendimuose *Liga van Moskeeën ir kiti*⁶⁵ (2018) ir *Centraal Israëlitisch Consistorie van België ir kt.*⁶⁶ (2020) – gyvūnų gerovė tapo centrine bylų

⁵⁸ *Bosphorus Airways prieš Airiją* [EŽTT], Nr. 45036/98, [2005-06-30]. ECLI:CE:ECHR:2005:0630JUD004503698, 155 punktas.

⁵⁹ SPANO, Robert (2021). Teisės viešpatavimas kaip Europos žmogaus teisių konvencijos kelrodis – Strasbūro Teismas ir teisėjų nepriklausomumas. *Teisė*, 119, 8–30. <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.119.1>.

⁶⁰ MILAŠIŪTĖ, Vygantė (2023). *Žmogaus teisės Europoje*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 349.

⁶¹ KŪRIS, Egidijus (2024). Brussels in Strasbourg: Theoretical Reflections on the Impact of European Union Law on the Case-Law of the European Court of Human Rights. *Teisė*, 131, 20.

⁶² Prof. E. Kūrio pasiūlytas sprendimų, kurie lemia tolesnę teismo jurisprudencijos raidą ir jos kryptingumą, apibrėžimas (plačiau žr.: KŪRIS, Egidijus. Bylos prieš Lietuvą Europos Žmogaus Teisių Teisme (2019–2021 m.): riboženklinių sprendimų paieškos. Iš: ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, Skirgailė (red.) (2023). *Europos Sąjungos teisė ir Lietuvos administracinė justicija*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 70–100).

⁶³ ESTT sprendimai bylose Nr. C-601/22, C-436/22, C-629/23.

⁶⁴ Sprendimai bylose Nr. C-238/20 ir C-748/23.

⁶⁵ *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen, VZW ir kt.* [ESTT], Nr. C-426/16, [2018-05-29]. ECLI:EU:C:2018:335.

⁶⁶ *Centraal Israëlitisch Consistorie van België ir kt.* [ESTT], Nr. C-336/19, [2020-12-17]. ECLI:EU:C:2020:1031.

problematika. Nors trečiasis ESTT sprendimas *OABA*⁶⁷ (2019) neapima Chartijos, jis atitinka bendrą doktrininę tendenciją, kad iš anksto neapsvaigintų gyvūnų skerdimas Europoje yra nesuderinamas su jų gerovės apsauga.

2018 m. byloje *Liga van Moskeeën ir kiti* ESTT turėjo išaiškinti, ar Reglamentas dėl žuomų gyvūnų apsaugos, kuris leidžia atlikti ritualą tik specialius techninius reikalavimus atitinkančiose skerdyklose⁶⁸, neprieštarauja laisvei išpažinti religiją, kiek ji susijusi su apeigų atlikimu. Prašymas priimti prejudicinį sprendimą buvo pateiktas nagrinėjant praktikuojančių musulmonų ginčą su Flandrijos (Belgijos) regionu. Šio regiono gyvūnų gerovės ministras sugriežtino ūkinių gyvūnų skerdimo tvarką, kai nusprendė, jog iš anksto neapsvaiginti gyvūnai visais atvejais, įskaitant dogmų vykdymą, turi būti skerdžiami patvirtintose skerdyklose. Kadangi islamą išpažįstanti bendruomenė neteko galimybės vykdyti ritualą laikinose skerdimo vietose, jų pretenzijos pagrindinėje byloje buvo grindžiamos religijos laisvės pažeidimu⁶⁹ ir papročių, kurių pagarbą garantuoja SESV 13 straipsnis, nepaisymu.

Kaip teisingai pažymėjo generalinis advokatas⁷⁰, byloje iškilo ne teisinė, o konjunkturnė problema. Galimybę įsigyti halalinės mėsos riboja ne naujai patvirtinta novela, uždraudusi laikinų skerdyklų veiklą, o aplinkybė, jog narė (tiksliau, konkretus jos regionas) nebuvo pasirūpinusi pakankamu patvirtintų skerdyklų skaičiumi. Tapačias išvadas padarė ir sprendimą priėmęs ESTT, išaiškinęs, kad Sąjungos standartus atitinkančių skerdyklų stygius yra ne religijos laisvės ribojimo, o vidaus aplinkybių pasekmė. Gyvūnų gerovės ir visuomenės sveikatos apsaugai keliamų reikalavimų suvienodinimas atitinka du Sąjungos įsipareigojimus: (1) užtikrinti gyvūninės kilmės maisto produktų higienos ir saugos standartų laikymąsi bei (2) didinti ūkinių gyvūnų gerovės apsaugą.

Vertinant bylos fabulą SESV 13 straipsnio kontekste, ji labiau rezonavo ne su žuomų gyvūnų gerovės apsauga, o su pagarba religiniam pliuralizmui – teisiniame procese nebuvo paliestas problemiškas gyvūnų svaiginimo aspektas. Teisės doktrinoje buvo dalijamasi mintimis apie kitokią bylos baigtį, jei klausimas būtų suformuluotas dėl galimo Chartijos 21 straipsnio (diskriminacijos draudimo) pažeidimo peržiūros⁷¹. Tuometinės spėlionės toliau straipsnyje bus papildytos jau esama praktika, kurios diskurse įvertintas ir visiško draudimo skersti gyvūnus jų iš anksto neapsvaiginus suderinamumas su nagrinėjamomis žmogaus teisėmis.

Nepaėjęs nė metams po sprendimo *Liga van Moskeeën ir kt.* priėmimo, buvo aiškinamasi, ar ES ekologinės gamybos logotipu galima ženklinti produktus, gautus iš gyvūnų, kurie buvo paskersti be išankstinio apsvaiginimo. Nors Prancūzijos nacionalinio teismo prašymas byloje *OABA* nesusijęs su pagrindinių teisių apsauga, ESTT argumentacija prisidėjo prie bendro europinio požiūrio į ritualinį

⁶⁷ *Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs (OABA)* [ESTT], Nr. C-497/17, [2019-02-26]. ECLI:EU:C:2019:137.

⁶⁸ Toks reikalavimas išplaukia iš Reglamento 4 straipsnio 4 dalies („...gyvūnų, kuriems taikomi tam tikri skerdimo metodai, būtini religinėms apeigoms atlikti, atveju 1 dalies reikalavimai netaikomi, jeigu skerdimas atliekamas skerdykloje“), aiškinamos drauge su 2 straipsnio k punktu („skerdykla – įmonė, kurioje skerdžiami sausumos gyvūnai ir kuriai taikomas Reglamentas (EB) Nr. 853/2004“).

⁶⁹ Prašymą pateikęs teismas iškėlė reguliavimo atitiktį ne tik Chartijos 10 straipsniui, bet ir EŽTK 9 straipsniui. Tačiau kol Sąjunga nėra oficialiai prisijungusi prie Konvencijos, EŽTK nėra tiesiogiai taikomas aktas (pavyzdžiui, 2013 m. vasario 26 d. sprendimo *Åkerberg Fransson* 44 punktas), todėl ESTT ginčijamo reguliavimo galiojimą vertino tik remdamasis Chartija.

⁷⁰ Byloje pateiktos generalinio advokato N. Wahl išvados 85 ir 138 punktai.

⁷¹ Abejonės dėl netiesioginės diskriminacijos buvo grindžiamos naujo reguliavimo neigiamu poveikiu konkrečiam visuomenės segmentui – praktikuojantiems musulmonams, kuriems ritualas tampa dar svarbesniu, kai minima Aukos šventė (plačiau žr.: PETERS, Anne (2018). *De-humanisation? CJEU, Liga van Moskeeën en islamitische Organisaties Provincie Antwerpen on Religious Slaughter* [interaktyvus]. <https://www.ejiltalk.org/de-humanisation-cjeu-liga-van-moskeeen-en-islamitische-organisaties-provincie-antwerpen-on-religious-slaughter/>).

skerdimą formavimo⁷². Teisėjai, atsakydami į prejudicinį klausimą, taip pat turėjo nuspręsti, ar tikslas pasiekti aukštus gyvūnų gerovės standartus gali būti suderinamas su neapsvaigintų gyvūnų kančiomis juos skerdžiant. Kitaip tariant, ar gyvūnų kankinimas religiniais tikslais neprieštarauja gyvūnų gerovės principui, išplaukiančiam iš SESV 13 straipsnio ir produktų ženklinimo bei gyvūnų gerovės reikalavimus įtvirtinančių reglamentų (Nr. 834/2007, 1099/2009). Iš tikrųjų gyvūnų gerovė yra vienas iš esminių ES maisto politikos ir ekologinės gyvulininkystės elementų. Be kita ko, brangesnės ekologiškos produkcijos vartotojai yra suinteresuoti, kad būtų laikomasi aukštų standartų viso jos gamybos proceso metu. Dėl šios priežasties Teisingumo Teismo išvada, jog neapsvaigintų gyvūnų mėsa negali būti žymima kaip ekologiška, yra dėsninga. Tokiu būdu buvo išreikštas palaikymas Sąjungoje agituojamam ekologiniam sąmoningumui bei drauge puoselėjamas vartotojų pasitikėjimas produkcijos ženklinimu.

Galiausiai, 2020 m. ESTT pasiekė byla *Centraal Israëlitisch Consistorie van België ir kt.* Joje buvo prašoma įvertinti, ar draudimas skersti gyvūnus jų iš anksto neapsvaiginus yra teisėtas ir nepažeidžia žydų ir musulmonų pagrindinių teisių, garantuojamų Chartijos 10 ir kitais⁷³ straipsniais. Anksčiau visuose trijuose Belgijos regionuose galiojo standartinė gyvūnų apsvaiginimo išimtis – kai yra atliekamos religinės apeigos. Vis dėlto Vakaruose didėjant susirūpinimui ir įtampai dėl gyvūnų gerovės, Flandrijoje ir Valonijoje ši išimtis buvo panaikinta ir pakeista į privalomą grįžtamojo gyvūnų apsvaiginimo reikalavimą. Elektronarkozė nesukelia gyvūno mirties, todėl toks apsvaiginimo metodas leidžia sumažinti gyvūnų kančias, kartu išlaikant esminę apeigų sąlygą – gyvūno sąmoningumą skerdimo metu. Vietos valdžia, ieškodama kompromiso tarp viešojo intereso ir vietinio halalinės ir košerinės mėsos poreikio, pasirinko įgalinti grįžtamojo apsvaiginimo priemonę.

Pažymėtina, kad ESTT jurisprudencijoje tai buvo pirmasis atvejis, kai jis turėjo pasirinkti, kas ES yra svarbiau: laisvės išpažinti religiją ar gyvūnų gerovės apsauga. Jis taip pat turėjo apibrėžti nacionalinės diskrecijos ribas ieškant pusiausvyros tarp šių konkuruojančių interesų. Didžioji kolegija vadovavosi EŽTT išplėtotu subsidarumo principu, kai bendrus politinius nesutarimus (tarp jų ir religinius) pavedama spręsti nacionaliniams subjektams, o teismo pareiga iš esmės apsiriboja proporcingumo dėl teisės ribojimo kontrole⁷⁴. Tai reiškia, jog vertybių derinimo klausimas Sąjungos lygmeniu išlieka atviras – jo rezultatas priklauso nuo valstybės jurisdikcijos ir nacionalinio suverenų. Grįžtamojo apsvaiginimo priemonės teisėtumo vertinimas⁷⁵ leido konstatuoti, jog: (1) religijos laisvės apribojimas yra teisėtas, neturintis įtakos saugomos teisės esmei (vietos aktas neuždraudė apeigų, o tik sureguliuavo jų atlikimą), (2) žudomų gyvūnų apsaugos tikslas atitinka bendrąjį ES interesą, todėl (3) tokia priemone siekiama išlaikyti pusiausvyrą tarp religinio pliuralizmo ir humaniško elgesio su gyvūnais.

Išaiškinus, jog naujasis reglamentavimas neprieštarauja Chartijos 10 straipsniui, pereita prie kito klausimo: akto atitiktis lygybę saugantiems principams (Chartijos 20–22 straipsniai). Religinių asociacijų pretenzijos buvo motyvuojamos skirtingais gyvūnų apsaugos reikalavimais, kai jie žudomi medžioklės, pramoginės žvejybos, kultūros ar sporto renginių tikslais. Vis dėlto teismas pripažino, jog ginčijamos sritys negali būti vertinamos tapačiai – tarp jų visų tik ritualinis skerdimas yra ekonominė maisto produktų gamybos veikla. Šios sritys skiriasi gyvūnų žudymo sąlygomis (apsvaiginimas paneigtų

⁷² Gyvūnų apsaugos tendenciją rodo tokie ESTT argumentai, kaip anai: „...gyvūno skausmo, nerimo ir kančių neįmanoma sumažinti taip veiksmingai, kaip skerdžiant apsvaiginus“, „...reikia tiksliai perpajuti jiems gerklę aštriu peiliu ..., taikant šį metodą neįmanoma „kuo labiau“ sumažinti gyvūnų kančių“ (sprendimo 48 ir 49 punktai) ir t. t.

⁷³ Taip pat buvo skundžiamasi Chartijos 20 (lygybės prieš įstatymą), 21 (diskriminacijos uždraudimo) ir 22 (kultūrų, religijų ir kalbų įvairovės) straipsnių pažeidimais.

⁷⁴ *S.A.S. prieš Prancūziją* [EŽTT], Nr. 43835/11, [2014-07-01]. ECLI:CE:ECHR:2014:0701JUD004383511, 129 ir 131 punktai.

⁷⁵ Dar vadinamas „trijų lygių proporcingumo testu“ (angl. *three-tier proportionality test*).

medžioklės ir žvejybos organizavimo prasmę) ir priešingais tikslais (kultūros ar sporto renginių metu gaunamos mėsos kiekis yra simbolinis, neturintis ekonominės reikšmės). Be to, medžioklė, žvejyba, kultūros bei sporto renginiai patenka į Reglamento dėl žuomų gyvūnų apsaugos 1 straipsnio išimtį, kuriai jo nuostatos netaikomos.

ESTT, atsakęs į visus Belgijos Konstitucinio Teismo klausimus neigiamai, suteikė pirmenybę gyvūnų gerovės apsaugai. Žinoma, 2018 m. ir 2019 m. bylų baigtys galėjo padėti tokį sprendimą nuspėti. Gyvūnų gerovės kaip moralinės vertybės iškilimas turi labai aiškų poveikį žmogaus teisių dimensijai ir tolesnei jos raidai. Nors vieni gyvūnų apsaugos tendenciją mato kaip augančią grėsmę žmonių interesų apsaugai⁷⁶, kiti pripažįsta, jog tai tėra valstybių politinė valia, suderinta su moksliniais tyrimais, bylojančiais apie skerdimo metodų įtaką gyvūnų kančioms, taip pat mėsos kokybei⁷⁷.

4. EŽTT doktrina ieškant pusiausvyros tarp religijos laisvės ir skerdžiamų gyvūnų gerovės apsaugos

Kitaip nei Sąjungos teisėje, EŽTK⁷⁸ nėra jokių nuostatų, kuriomis būtų tiesiogiai ar netiesiogiai siekiama apsaugoti gyvūnus kaip juslias būtybes. Nors vertinant normatyviai EŽTT prerogatyva apsiriboja teisių pažeidimų *in concreto* sprendimu, teismas vis dėlto turi tam tikrą santykį su gyvūnų gerove. Remiantis „gyvo instrumento“ doktrina su gyvūnais susijusi praktika vystosi įvairiuose Konvencijos teisių kontekstuose (8, 9, 10, 11, 14)⁷⁹.

Tačiau iškyla esminis klausimas: jei EŽTT ieško pusiausvyros tarp įvairių žmogaus teisių ir laisvių, kaip jis gali ieškoti jos tarp pamatinių teisių ir aktualėjančios gyvūnų gerovės? Gyvūnų gerovės apsauga įsilieja į žmogaus teisių dimensiją per „visuomenės moralės“ sampratą. Visuomenės moralė, kaip vienas iš galimų žmogaus teisių ribojimo elementų, visame Konvencijos tekste minima penkis kartus, tačiau nei jos turinys, nei ribos nėra savaime aiškios, o ir pati moralės sąvoka yra palanki interpretacijoms. Taip yra neatsitiktinai – šio reiškinio samprata nėra statiška. Nerašytas normas įprasmina EŽTT, o tą jis daro vadovaudamasis šiuolaikinėmis vertybėmis ir visuomenėje vyraujančiais poreikiais. Atsižvelgiant į tai, gyvūnų gerovės tikslas pamažu įgijo teisėto pagrindo, kuriuo remiantis gali būti apribojamos tam tikros žmogaus teisės, pavidalą.

Per visą EŽTT (kaip ir ESTT) praktiką ryškiausią gyvūnų gerovės apsaugos įtaką patyrė religinė dimensija. Pirmoje ši klausimą apėmusioje byloje *Cha'are Shalom Ve Tsedek prieš Prancūziją*⁸⁰ (2000 m.) gyvūnų gerovės principas buvo paliestas fragmentiškai, daugiausia cituojant Europos supranacionalinėje ir nacionalinėje teisėje įtvirtintus gyvūnų gerovės standartus. Ginčo esmė buvo susijusi su leidimų skerdimui išdavimu, tačiau jau tada teismas nebuvo abejingas gyvūnų kančioms ir atkreipė dėmesį į viešąjį interesą, kylantį iš Europos teisės, jas sumažinti. Galima daryti prielaidą, jog tai padėjo

⁷⁶ HARPAZ, Guy; REICH, Arie (2022). Koshers and Halal Slaughtering Before the Court of Justice: A Case of Religious Intolerance? *European Public Law*, 28, 35–52.

⁷⁷ WATTIER, Stéphanie (2022). *Ritual Slaughter Case: The Court of Justice and the Belgian Constitutional Court Put Animal Welfare First*. Cambridge University Press, 18.

⁷⁸ Pažymėtina, kad Konvencijos vertimas į lietuvių kalbą nėra tikslus (pavyzdžiui, plačiau apie tai žr.: KŪRIS, Egidijus (2025). Jurisprudencijų dialogas ir Konvencijai draugiškas Konstitucijos aiškinimas. *Jurisprudencija*, 32(1), 4 išnaša), todėl straipsniui aktualių nuostatų vertimas gretinamas su originaliu EŽTK tekstu anglų kalba.

⁷⁹ Pavyzdžiui, teisės į privataus gyvenimo gerbimą, susirinkimų ir asociacijos laisvės kontekste aktualus sprendimas *Friend ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* (2009), ECLI:CE:ECHR:2009:1124DEC001607206; saviraiškos laisvės – *Bladet Tromsø ir Stensaas prieš Norvegiją* (1999), ECLI:CE:ECHR:1999:0520JUD002198093 ir t. t.

⁸⁰ *Cha'are Shalom Ve Tsedek prieš Prancūziją* [EŽTT], Nr. 27417/95, [2000-06-27]. ECLI:CE:ECHR:2000:0627JUD002741795.

pamatus po daugiau nei dvidešimtmečio išreikštai daug radikalesnei teismo pozicijai byloje *Executief van de Moslims van België ir kiti prieš Belgiją*⁸¹ (2024 m.). Tai pagrindinė nagrinėjamų vertybių sandūros atžvilgiu byla, kuri pasiekė Strasbūrą iškart po religinėms organizacijoms nepalankaus ESTT sprendimo byloje *Centraal Israëlitisch Consistorie van België ir kt.*

2000 m. byloje prieš Prancūziją EŽTT pirmasis pasisakė visuomenei tuo metu ypač jautriu konfesinių praktikų klausimu. Tuo atveju pretenzijas lėmė valdžios institucijų atsakymas suteikti žydų ultraortodoksų⁸² asociacijai leidimą atlikti apeigas skerdykloje. Kadangi anksčiau toks leidimas buvo suteiktas kitai, didžiausią skaičių judėjų valstybėje vienijančiai organizacijai ACIP, pareiškėja tvirtino, jog buvo nepagrįstai suvaržyta jos narių teisė išpažinti religiją, taip pat pažeistas diskriminacijos draudimas. Ministro sprendimą nesuteikti leidimo lėmė: (1) asociacijos paskirtis – daugiausia ji veikė komerciniais tikslais, nukreiptais į košerinės *glatt* mėsos⁸³ prekybą, ir (2) asociacijos narių skaičius – palyginti su ACIP, ją sudarė kone 18 kartų mažiau tikinčiųjų (pirmajai bendruomenei priklausė apie 700 000 asmenų, o antrajai – tik 40 000). Remdamasi nurodytomis aplinkybėmis pareiškėja neatitiko „konfesinei organizacijai“ keliamų sąlygų. Šiam atsakymui turėjo įtakos ir bendras interesas išvengti higienos ir kitų su maisto sauga susijusių pažeidimų. Didžioji kolegija laikėsi pozicijos, kad laisvė išpažinti religiją negali būti suprantama taip plačiai, jog apimtų leidimų išdavimo ar mėsos sertifikavimo procesus, todėl ribojimų EŽTK 9 straipsnio atžvilgiu nenustatė. Daugumos nuomone, ši teisė būtų suvaržyta, jei ultraortodoksai apskritai neturėtų galimybės įsigyti jų įsitikinimus atitinkančios *glatt* mėsos. Tačiau problemų dėl to nekilo – Belgijos rinkoje ji buvo lengvai prieinama. Kaip pastebėjo kolegija, net pripažinus apribojimą, jis būtų pateisinamas visuomenės sveikata, viešąja tvarka bei skerdžiamų gyvūnų apsauga, todėl drauge suderinamas su Konvencijos 9 straipsnio 2 dalimi. Svarstant dėl ginčijamos situacijos poveikio Konvencijos 14 straipsniui, taikomam kartu su 9 straipsniu, prieita prie išvados, jog asociacijos turėjo pagrindą (žr. (1), (2) punktus aukščiau) būti vertinamos skirtingai, todėl diskriminacijos apraiškų taip pat neižvelgta.

Kita vertus, sprendimas priimtas nedidele balsų persvara, o vadovaujantis atskirąja kolegijos narių nuomone, pareiškėja kaip žydų bendruomenės mažuma vis dėlto buvo marginalizuojama. Su dauguma nesutinkantys teisėjai manė, jog *glatt* mėsos pasiūla neturi nieko bendro su valstybės prerogatyva puoselėti religinį pluralizmą. Žinant, kad jo išsaugojimas yra viena iš demokratinės visuomenės gyvavimo sąlygų⁸⁴ ir demokratija neįsivaizduojama be pagarbos tikinčiųjų interesams, nacionaliniai valdžios organai turėjo pareigą „imtis visų būtinų priemonių, kad religinės grupės viena kitą toleruotų“⁸⁵. Taigi greta konstatavimo, jog pažeidimo nebuvo, iškilo kontroversija apie galimą diskriminaciją. Priešingi požiūriai atskleidžia nagrinėjamos problematikos subtilumą: jei EŽTT būtų reikėję plėtoti doktriną privalomo apsvaiginimo kontekste anksčiau, tikėtina, polemikos būtų sulaukta dar daugiau. 2000 m. byla su ūkinių gyvūnų gerove susijusi dalinai, tačiau svarbu, jog jų gerovės idėja rado sąsają su viešuoju interesu.

2024 m. skerdžiamų gyvūnų gerovės klausimas pasiekė aukštesnįjį lygmenį – sprendimas byloje *Executief van de Moslims van België ir kiti prieš Belgiją* sukėlė ypatingą visuomenės susidomėjimą

⁸¹ *Executief van de Moslims van België ir kiti prieš Belgiją* [EŽTT], Nr. 16760/22 ir 10 kitų, [2024-02-13]. ECLI:C E:ECHR:2024:0213JUD001676022.

⁸² Šios asociacijos nariai buvo ypatingi tuo, jog priklausė ultraortodoksams, stipriausiai dogmų besilaikantiems žydams, kuriuos saisto griežtesni reikalavimai skerdenai.

⁸³ Jos gavyba išsiskiria aukštesniais, nei taikomi įprastai košerinei mėsai, reikalavimais. Tam, jog košerinė mėsa būtų laikoma *glatt*, svarbu, kad po skerdimo gyvūnas būtų kruopščiai apžiūrimas – negali būti jokių negalavimo, ligos ar anomalijos požymių (daugiausia dėmesio skiriama skerdenos plaučių apžiūrai) (sprendimo 32 punktą).

⁸⁴ Tm.lrv.lt (2017-09-15). *Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos religijos laisvės tema apžvalga* [interaktyvus]. https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Research_report_religion_LIT.PDF, p. 7.

⁸⁵ Atskirosios nuomonės 1 punktą.

ir plačias diskusijas. Tokią reakciją išprovokavo EŽTT („žmogaus teisių teismo“) pozicija, kai jis pirmą kartą išaiškino, kad gyvūnų gerovės apsauga atitinka vieną iš teisės ribojimo pagrindų, įtvirtintų 9 straipsnio 2 dalyje⁸⁶. Šis atvejis, kaip ir ESTT 2020 m. byla, susijęs su Flandrijos (*inter alia* Valonijos) regioniniais aktais. Pareiškėjai ginčijo valdžios intervencijos teisėtumą⁸⁷ ir tvirtino, kad gyvūnų apsaugos tikslas iškreiptų Konvencijos raidę ir dvasią. Iš esmės buvo abejojama paties EŽTT argumentacijos, kuria gyvūnų gerovės apsauga jau buvo pripažinta viešojo intereso elementu, teisėtumu.

Remiantis subsidarumo principu, kuris į Konvencijos preambulę buvo įtrauktas 2021 m. (įsigaliojus Protokolui Nr. 15), EŽTT veikla apsiriboja žmogaus teisių ribojimo teisėtumo kontrole. Religinių apeigų reglamentavimas yra nacionalinio lygmens problema, todėl didžiausias dėmesys bylos procese buvo skiriamas paskutiniajam „proporcingumo testo“ kriterijui – intervencijos būtinumui demokratinėje visuomenėje. Teismas, tikrindamas nacionalinės vertinimo laisvės apimtį bei grįžtamojo apsvaiginimo priemonės aktualumą visuomenėje, pabrėžė, jog 9 straipsnio 2 dalis neignoruoja aplinkos, kurioje gyvena žmonės. Taigi „gyvo instrumento“ doktrina yra taikoma ne tik aiškinant pamatinių teisių ir laisvių turinį, bet ir nustatant joms ribojimus⁸⁸. Talpios teisių ribojimo pagrindų formuluotės leidžia juos aiškinti plačiai⁸⁹, todėl nuo 1999 m. EŽTT vis dažniau pakartoja, jog gyvūnų gerovės apsauga yra dorybė, patenkanti į evoliucionuojantį „visuomenės moralės“ apibrėžimą. Konvencinė visuomenės moralės samprata yra dinamiška, daugialypė ir, pažymėtina, nėra įsprausta tik į žmonių interesų apsaugos rėmus. Teisės doktrinoje jau esama nuomonių, jog ji apima ir gyvūnų „moralines teises“⁹⁰.

EŽTT pritardamas ESTT (drauge ir Belgijos Konstituciniam Teismui) laikė, kad gyvūnų kančiomis pagrįsta konfesinė tradicija yra nesuderinama su šių laikų moralės normomis. Dėl šios priežasties grįžtamasis apsvaiginimas yra proporcinga tikslui priemonė – elektronarkozės naudojimas užtikrina galimybę atlikti ritualą, kartu sumažinti pjaunamo gyvūno agonijas. Be viso to, tokias tendencijas regione skatina apskritai laisvėjantis požiūris į gyvūnų interesus. Greta jautrios religinių mažumų pažeidžiamumo problematikos teisės mokslininkai nagrinėja ginčytiną gyvūnų „teisių“ pripažinimo klausimą⁹¹, kritikuoja santykinai mažesnę kitų rūšių gyvūnų apsaugą jų žudymo metu (pavyzdžiui, žuvininkystės ūkiuose)⁹², ironizuoja Europos rūpestį selektyviomis gyvūnų gerovės problemomis⁹³ ir pan.

Žmogaus teisių apsaugą laiduojančio teismo sprendimas⁹⁴, kuriuo buvo nusigręžta nuo religijos laisvės (tiksliau, specifinės religinės praktikos), neišvengė didelio rezonanso: buvo komentuojamas

⁸⁶ „...tik tiek apribojama, ... kiek būtina reikia demokratinėje visuomenėje visuomenės saugumui, viešajai tvarkai, sveikatai ir moralei ar kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“.

⁸⁷ Religinės organizacijos taip pat skundėsi tapusios diskriminacijos aukomis ir jautėsi diskriminuojamos palyginti su: (1) į iškankstinio apsvaiginimo reikalavimo išimtį patenkančiais medžiotojais ir žvejais, (2) gyventojais, kurių nesaisto religinės mitybos taisyklės, galiausiai, (3) žydai jautėsi diskriminuojami musulmonų, kurių dogmos laisvesnės, atžvilgiu. Kadangi tyrimo objektas nesusijęs su Konvencijos 14 straipsniu, apsiribojama pažymėjimu, jog EŽTT diskriminacijos nenustatė.

⁸⁸ Sprendimo 95 ir 97 punktai

⁸⁹ MILAŠIŪTĖ, Vygantė (2023). *Žmogaus teisės Europoje*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 180.

⁹⁰ FEDELE, Giulio (2025). Animal Rights or Human Morals? The Protection of Animal Welfare in Executief Van de Moslims van België and Others v Belgium. *European Convention on Human Rights Law Review*, 539 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1163/26663236-bja10129>.

⁹¹ Ten pat, 540.

⁹² VERNIERS, Elien (2024). *Executief Van de Moslims van België and Others v Belgium: the ECtHR'S Perspective on Balancing Animal Welfare with Religious Freedom* [interaktyvus]. <https://strasbourgobservers.com/2024/05/08/executief-van-de-moslims-van-belgie-and-others-v-belgium-the-ecthrs-perspective-on-balancing-animal-welfare-with-religious-freedom/>.

⁹³ PETERS, Anne (ed.) (2020). *Studies in Global Animal Law*. Berlin: Springer, 495–496.

⁹⁴ Pareiškėjų prašymas išnagrinėti bylą Didžiosios kolegijos sudėtyje buvo atmetas.

ir bylos rezultatas, ir teismo argumentacija. Vieni mano, kad EŽTT, prisidengdamas gyvūnų apsauga, skatina marginalizuotą religinių mažumų stigmatizavimą (H. Ní Chinnéide ir C. Van de Graaf⁹⁵), kiti džiaugiasi, jog kova už didesnę pagarbą gyvūnams pamažu tampa teisėta (M. Vandenbosch⁹⁶). Dar daugiau, Belgija, įkvėpta viršnacionalinių teismų pavyzdžio, gyvūnų gerovės apsaugai suteikė aukščiausiąjį konstitucinės apsaugos statusą⁹⁷. Tarptautinėje bendruomenėje kilęs sambrūzdis nėra atsitiktinis – jei iki 2024 m. EŽTT pozicija buvo dviprasmiška (2000 m. *sprendimas* priimtas maža kolegijos balsų persvara), naujausias sprendimas įkūnijo žmogaus teisių dimensijoje susiformavusią gyvūnų gerovės paralelę. Vertinant šią tendenciją platesniame kontekste, darytina išvada, kad tiek ESTT, tiek EŽTT yra ypač šiuolaikiškos institucijos. Jei postsovietinėje kultūroje vis dar bandoma pabėgti nuo gyvūnų gerovės problemų sprendimo⁹⁸, viršvalstybinėje justicijoje gana nesudėtingai įsileidžiami nauji teisėti tikslai. Be kita ko, ritualinio skerdimo praktika leidžia daryti išvadą apie abu supranacionalinius teismus siejantį ryšį – tarp jų vyksta jurisprudenciniai mainai, kurie žymi gyvūnų gerovės kryptį.

Kita vertus, nacionalinį suverenitetą, religiją ir gyvūnus siejantis klausimas lieka neuždarytas. Skirtingų pusių interesus patenkinančios išeities nėra, o prielaidų kilti naujam konfliktui tebėra. Neapsvaigintų gyvūnų skerdimas prasilenkia su Europoje vyraujančiomis moralės normomis, tačiau iš tiesų supranacionalinės tendencijos gali tapti įkvėpimo šaltiniu ne tik ritualiniam skerdimui uždrausti, bet ir jį įteisinti. Įvertinus išsiskiriančias nuomones, taip pat skirtingą gyvūnų skerdimo reglamentavimą valstybių teisėje, darytina prielaida, kad ilgainiui būtų, kuriose bus sprendžiama dviejų vertybių sankirta, Europos teismų jurisprudencijoje tik daugės.

Šiame kontekste neįmanoma nepastebėti ir pačios Lietuvos, išsiskiriančios iš kitų Europos valstybių priežastimis, kodėl sąmoningų (neapsvaigintų) gyvūnų skerdimas yra leidžiamas ir toleruojamas. Tokio skerdimo draudimas Lietuvoje atsirado 2013 m., kai įsigaliojo šiuolaikinę gyvūnų gerovės politiką formuojantis GGAĮ⁹⁹. Tačiau draudimas buvo taikomas vos dvejus metus. Jau ilgiau nei dešimtmetį žiauriu elgesiu su gyvūnais ir jų kankinimu nebėra laikomas ūkinio gyvūnų skerdimas, prieš tai jų neapsvaiginus, religinėms apeigoms atlikti būtinais metodais, jeigu šie gyvūnai skerdžiami skerdykloje¹⁰⁰. Taip susiklostė ne todėl, kad ritualinio skerdimo metodai tapo mažiau žiauriu elgesiu su gyvūnais ar gerklės perrėžimas gyvūnams pasidarė mažiau skausmingas. Įstatymų leidėjas, reaguodamas į Rusijos sankcijas ES, skubėjo sudaryti sąlygas halalinės mėsos eksportui į musulmoniškas šalis (iš tikrųjų

⁹⁵ Strasbourgobservers.com (2024-04-26). *Prohibition of religious slaughter in Executief van de Moslims van België and others v. Belgium: Process-based review and a new legitimate aim* [interaktyvus]. <https://strasbourgobservers.com/2024/04/26/prohibition-of-religious-slaughter-in-executief-van-de-moslims-van-belgie-and-others-v-belgium-process-based-review-and-a-new-legitimate-aim/>.

⁹⁶ Eurogroupforanimals.org (2024-02-14). *European Court of Human Rights supports ban on slaughter without stunning* [interaktyvus]. <https://www.eurogroupforanimals.org/news/european-court-human-rights-supports-ban-slaughter-without-stunning>.

⁹⁷ Belgijos Konstitucijos 7bis straipsnis papildytas įsipareigojimu užtikrinti gyvūnų, kaip jaučiančių būtybių, gerovę ir apsaugą (*De Belgische Grondwet*, 1831). Tačiau pažymėtina, kad Belgija šiuo aspektu nėra unikali – konstitucinė jaučiančių būtybių apsaugą garantuoja ir Vokietija (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, 1949), ir Šveicarija (*Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft*, 1999), ir kt.

⁹⁸ Tokį požiūrį iliustruoja parlamentarų pasisakymai svarstant GGAĮ pataisas: „...susidaro toks vaizdas, kad mes tikrai visas žmonių problemas jau esame išsprendę, – sprendžiamas gyvūnų gerovės klausimas“, „...šunų laikymas namuose, nagų kirpimas, ... nelabai prisideda prie gyvūnų gerovės ir tam tikra prasme yra gyvūno kankinimas jį sužmoginant, taip savotiškai paverčiant vaiku, kurio nesirytį turėti“ (Stenograma Nr. 362, 2024).

⁹⁹ Pagal galiojusio įstatymo redakcijos 4 straipsnį žiauriu elgesiu laikytas gyvūnų skerdimas jų neapsvaiginus, o 17 straipsnyje detalizuota, jog skersti ūkinius gyvūnus religinėms apeigoms galima tik prieš tai juos apsvaiginus.

¹⁰⁰ Tokia nuostata įtvirtinama GGAĮ 5 straipsnio 1 dalies 12 punkte.

daugiausia tokios mėsos yra eksportuojama į Vakarų Europos valstybes¹⁰¹, kur neapsvaigintų gyvūnų skerdimas yra uždraustas arba halalinės mėsos paklausa viršija vietinę pasiūlą).

Taigi nors įstatymo raidė leidžia skersti gyvūnus jų iš anksto neapsvaiginus religiniais tikslais, GGAĮ nepateikiama užuominų apie komercinį ritualinio skerdimo pobūdį ir tikslingą tokios mėsos eksportą. Lietuvoje (bent jau kol kas) sąmoningų gyvūnų kančios juos pjaunant nėra būtinos – didžioji dalis visuomenės nėra saistoma šariato ir kašruto įstatymų vykdymo. Valstybėse, ieškančiose interesų pusiausvyros, randami įvairaus pobūdžio konsensusai, pavyzdžiui, leidžiantys aptartą trumpalaikį apsvaiginimą (Belgija, Švedija), apsvaiginimą iškart po skerdimo (Austrija, Graikija) ar apsvaiginimą tuo pačiu metu, kai gyvūnui nuleidžiamas kraujas (Suomija)¹⁰². Ekonominių motyvų suabsoliutinimas verčia ginčyti Lietuvos pasirinktą vertybinį kelią bei abejoti jo ilgaamžiškumu¹⁰³.

Nors bylų, susijusių su gyvūnų gerove, prieš Lietuvą dar nebuvo, EŽTT sprendimai turi neabejotiną *erga omnes* poveikį. Supranacionaliniu lygmeniu susiformavusi gyvūnų gerovės tikslo doktrina anksčiau ar vėliau neišvengiamai konfrontuos nacionalinės teisės bei jos interpretavimo kryptingumą. Tas akivaizdžiai matyti iš 2025 m. kovo 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimo, kuriuo būtinų visuomenės poreikių neatitinkantis gyvūnų veisimas ir žudymas dėl jų kailio Lietuvoje pripažintas nesuderinamu su moralės, etikos ir humaniškumo principais. Atsižvelgimas į Europai aktualias tendencijas leistų sumažinti galimų nacionalinių ir viršnacionalinių ginčų, apimančių stiprėjančią visuomenės interesą apsaugoti gyvūnus, kilimo riziką.

Išvados

1. Sąjungos teisės raida rodo Europos kultūrinio ir moralinio identiteto pažangą: perėjimą nuo ankstesnio gyvūnų tik kaip „žemės ūkio produktų“ suvokimo iki konvencinio „jaučiančių būtybių“ statuso. Nors gyvūnų teisinė padėtis ir toliau išlieka dviprasmiška, o pareigos atsižvelgti į gyvūnų gerovės reikalavimus dydis vis dar kelia abejonių, gyvūnų gerovės kaip moralinės vertybės Europoje iškilimas turi labai aiškų poveikį žmogaus teisių dimensijai ir tolesnei jos raidai.
2. Ritualinio skerdimo reglamentavimas, apimantis gyvūnų išankstinio apsvaiginimo prieš juos skerdžiant problematiką, yra valstybių nacionalinės vertinimo laisvės objektas. Nepaisant to, ESTT suformavo aiškią doktrininę nuostatą, jog neapsvaigintų gyvūnų skerdimas prieštarauja jų gerovės tikslui – naujo pobūdžio vertybei, kuriai Europos supranacionalinėje ir įvairių valstybių nacionalinėje teisėje teikiama vis didesnė reikšmė. Grįžtamojo (nemirtino) gyvūnų apsvaiginimo priemonė yra suderinama su praktikuojančių žydų ir musulmonų Chartijos pagrindinėmis teisėmis (pirmiausia 10 straipsniu, *inter alia*, ir 20, 21, 22 straipsniais) ir užtikrina dviejų ES įsipareigojimų įgyvendinimą: (1) ūkinės paskirties gyvūnų gerovės apsaugos didinimą bei (2) gyvūninės kilmės maisto produktų higienos ir saugos standartų laikymąsi.
3. EŽTT, atsižvelgdamas į ankstesnę ESTT doktriną, pažymėjo Konvencijos istorijoje dar nematytą kryptį: ieškant pusiausvyros tarp religijos laisvės ir gyvūnų gerovės teismai nusigręžė nuo žydų ir musulmonų religinės praktikos ir pritarė gyvūnų kančių prevencijos tikslui. EŽTT išplėtė visuomenės

¹⁰¹ Ši išvada grindžiama viešai prieinamais Tarptautinės prekybos centro (*International Trade Centre*) duomenimis (plačiau žr.: <https://www.intracen.org/resources/data-and-analysis/trade-statistics>).

¹⁰² Supremecourt.gov (2018). *Legal Restrictions on Religious Slaughter in Europe* [interaktyvus]. https://www.supremecourt.gov/opinions/URLs_Cited/OT2020/19-123/19-123-1.pdf.

¹⁰³ Turint omenyje, kad 2026 m. gegužės 14 d. Seime vyko balsavimas dėl naujausio GGAĮ pataisų projekto, kuriuo siekiama grąžinti ritualinio skerdimo draudimą. Kaip ir buvo galima tikėtis, šiam projektui įstatymų leidėjas nepritarė: balsavime dalyvavo mažiau nei pusė parlamentarų, iš kurių beveik pusė susilaikė (26), o didžioji dalis – pasisakė prieš (32).

moralės kaip teisės ribojimo pagrindo, kylančio iš Konvencijos 9 straipsnio 2 dalies, sampratą, į ją įtraukdamas viešąjį interesą didinti gyvūnų gerovės apsaugos lygį.

4. Ritualinio skerdimo jurisprudencijos tendencijos apibrėžia abu Europos supranacionalinius teismus siejančią sąveiką: gyvūnų gerovės apsaugos kontekste tarp jų vyksta nuoseklus dialogas ir jurisprudenciniai mainai. ESTT ir EŽTT formuojama doktrina atspindi evoliucionuojantį moralės pobūdį ir patvirtina, jog ilgainiui žmogaus teisių ir laisvių samprata keičiasi, jos tampa vis labiau suderinamos su kitais teisėtais interesais.

Literatūra

Nacionaliniai teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 33-1014; galiojanti suvestinė redakcija – TAR, 0921010KONSRG922324.

Lietuvos Respublikos gyvūnų gerovės ir apsaugos įstatymas (1997). *Valstybės žinios*, 108-2728; galiojanti suvestinė redakcija – TAR, 0971010ISTAVIII-500.

Tarptautiniai teisės aktai

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). TAR, 2022-02-10, 2432.

Europos konvencija dėl gyvūnų apsaugos tarptautinio vežimo metu (1968). *Valstybės žinios*, 2004, 40-1295; galiojanti suvestinė redakcija – TAR, 068T001KONVRG688918.

Europos konvencija dėl ūkinės paskirties gyvūnų apsaugos (1976). *Valstybės žinios*, 2004, 40-1293; galiojanti suvestinė redakcija – TAR, 076T001KONVRG768916.

Europos konvencija dėl skerdžiamų gyvūnų apsaugos (1979). *Valstybės žinios*, 2004, 40-1296; galiojanti suvestinė redakcija – TAR, 079T001KONVRG798919.

Europos Sąjungos teisės aktai

Europos Ekonominės Bendrijos steigimo sutartis (1957). Oficialus Europos Sąjungos portalas. ELI: <http://data.europa.eu/eli/treaty/teec/sign>.

Europos Bendrijos steigimo sutarties Protokolas (Nr. 33) dėl gyvūnų apsaugos ir gerovės (1997). *OL C 321E*, p. 314–314.

Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį (2007). *OL C 306*, p. 1.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2012). *OL C 326*, p. 391–407.

Tarybos 1964 m. birželio 26 d. direktyva 64/432/EEB dėl gyvūnų sveikatos problemų, turinčių įtakos Bendrijos vidaus prekybai galvijais ir kiaulėmis. *OJ 121*, p. 1977–2012.

Tarybos 1974 m. lapkričio 18 d. direktyva 74/577/EEC dėl gyvūnų svaiginimo prieš skerdimą. *OJ L 316*, p. 10–11.

Tarybos 2009 m. rugsėjo 24 d. reglamentas 1099/2009 dėl žudomų gyvūnų apsaugos. *OL L 303*, p. 1–30.

Specialioji literatūra

ADAMSON, Peter; EDWARDS, G. Fay (Eds.) (2018). *Animals: A History*. Oxford Philosophical Concepts: Oxford University Press.

CAMM, Tara; BOWLES, David (2000). *Animal welfare and the treaty of Rome – legal analysis of the protocol on animal welfare and welfare standards in the European Union*. Oxford University Press.

FEDELE, Giulio (2025). Animal Rights or Human Morals? The Protection of Animal Welfare in Executief Van de Moslims van België and Others v Belgium. *European Convention on Human Rights Law Review*, 6, Issue 4, 531–553 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1163/26663236-bja10129>.

HARPAZ, Guy; REICH, Arie (2022). Kosher and Halal Slaughtering Before the Court of Justice: A Case of Religious Intolerance? *European Public Law*, 28, 35–52 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.54648/euro2022003>

KŪRIS, Egidijus (2024). Brussels in Strasbourg: Theoretical Reflections on the Impact of European Union Law on the Case-Law of the European Court of Human Rights. *Teisė*, 131, 8–22 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.15388/Teise.2024.131.1>

LUDWIG, Rasso; O’GORMAN, Roderic (2008). *A Cock and Bull Story? – Problems with the Protection of Animal Welfare in EU Law and Some Proposed Solutions*. Oxford University Press.

- MILAŠIŪTĖ, Vygantė (2023). *Žmogaus teisės Europoje*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- NÍ CHINNÉIDE, Harriet; VAN DE GRAAF, Cathérine (2024). *Prohibition of Religious Slaughter in Executief van de Moslims van België and Others v. Belgium: Process-Based Review and a New Legitimate Aim* [interaktyvus]. <https://strasbourgoobservers.com/2024/04/26/prohibition-of-religious-slaughter-in-executief-van-de-moslims-van-belgie-and-others-v-belgium-process-based-review-and-a-new-legitimate-aim/>
- PETERS, Anne (2018). *De-humanisation? CJEU, Liga van Moskeeën en islamitische Organisaties Provincie Antwerpen on Religious Slaughter* [interaktyvus]. <https://www.ejiltalk.org/de-humanisation-cjeu-liga-van-moskeeen-en-islamitische-organisaties-provincie-antwerpen-on-religious-slaughter/>.
- SOWERY, Katy (2018). Sentient Beings and Tradable Products: The Curious Constitutional Status of Animals under Union Law. *Common Market Law Review*, 55–100.
- SPANO, Robert (2021). Teisės viešpatavimas kaip Europos žmogaus teisių konvencijos kelrodis – Strasbūro Teismas ir teisėjų nepriklausomumas. *Teisė*, 119, 8–30 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.119.1>.
- VERNIERS, Elien (2024). *Executief Van de Moslims van België and Others v Belgium: the ECtHR'S Perspective on Balancing Animal Welfare with Religious Freedom* [interaktyvus]. <https://strasbourgoobservers.com/2024/05/08/executief-van-de-moslims-van-belgie-and-others-v-belgium-the-ecthrs-perspective-on-balancing-animal-welfare-with-religious-freedom/>.
- VERSTICHEL, Annelies (2005). *European Union Accession to the European Convention on Human Rights. Protocol No. 14 and the Reform of the European Court of Human rights*. Antwerpen: Intersentia.
- VOMÁČKA, Vojtěch (2020). Animal welfare before the Court of Justice of the European Union. *ERA Forum* 20, 691–705 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1007/s12027-019-00588-4>
- ŽUREK, Jagoda; RUDY, Mariusz; KACHEL, Magdalena ir kt. (2021). Conventional versus Ritual Slaughter – Ethical Aspects and Meat Quality. *Processes*, 9(8), 1381 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.3390/pr9081381>
- WATTIER, Stéphanie (2022). *Ritual Slaughter Case: The Court of Justice and the Belgian Constitutional Court Put Animal Welfare First*. Cambridge University Press.

Teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 63-2235.

Konstitucinio Teismo 2025 m. kovo 19 d. nutarimas. TAR, 2025-08599.

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

Bladet Tromsø ir Stensaas prieš Norvegiją [EŽTT]. Nr. 21980/93, [1999-05-20]. ECLI:CE:ECHR:1999:0520JUD002198093.

Cha 'are Shalom Ve Tsedek prieš Prancūziją [EŽTT]. Nr. 27417/95, [2000-06-27]. ECLI:CE:ECHR:2000:0627JUD002741795.

S.A.S. prieš Prancūziją [EŽTT]. Nr. 43835/11 [2014-07-01]. ECLI:CE:ECHR:2014:0701JUD004383511.

Executief van de Moslims van België ir kiti prieš Belgiją [EŽTT]. Nr. 16760/22 et al. [2024-02-13]. ECLI:CE:ECHR:2024:0213JUD001676022.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai

Gerrit Holdijk ir kiti [ESTT]. Sujungtosė bylos Nr. 141–143/81, [1982-04-01]. ECLI:EU:C:1982:122.

H. Jippes ir kt. [ESTT]. Nr. C-189/01, [2001-07-12]. ECLI:EU:C:2001:420.

Pfotenhilfe-Ungarn e.V. [ESTT]. Nr. C-301/14, [2015-12-03]. ECLI:EU:C:2015:793.

Asma Bougnaoui, Association de défense des droits de l'homme (ADDH) [ESTT]. Nr. C-188/15, [2017-03-14]. ECLI:EU:C:2017:204.

Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen VZW ir kt. [ESTT]. Nr. C-426/16, [2018-05-29]. ECLI:EU:C:2017:926.

Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs (OABA) [ESTT]. Nr. C-497/17, [2019-02-26]. ECLI:EU:C:2019:137.

Centraal Israëlitisch Consistorie van België ir kt. [ESTT]. Nr. C-336/19, [2020-12-17]. ECLI:EU:C:2020:1031.

Elektroniniai leidiniai

Lietuvos Respublikos Seimo ir Europos Parlamento dokumentai, leidiniai

- E-seimas.lrs.lt (2014–06–10). Lietuvos Respublikos Seimo rytinio posėdžio Nr. 154 stenograma [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4b14f0a1f12e11e3a8c1a1dee39661ca?positionInSearchResults=269&searchModelUUID=cccfef55-9326-4a3a-a289-2ad59c902586>.
- Europarl.europa.eu (2017). *Animal Welfare in the European Union. Study for the PETI committee* [interaktyvus]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/583114/IPOL_STU\(2017\)583114_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/583114/IPOL_STU(2017)583114_EN.pdf), p. 47.
- Europarl.europa.eu (2022–01–24). Gyvūnų gabenimas: atskleistos sistemos spragos (interviu) [interaktyvus]. <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20211215STO19501/gyvunu-gabenimas-atskleistos-sistemos-spragos-interviu>.
- Europarl.europa.eu. (2023–07–13). *Religious slaughter: reconciling animal welfare with freedom of religion or belief* [interaktyvus]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/751418/EPRS_IDA\(2023\)751418_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/751418/EPRS_IDA(2023)751418_EN.pdf)
- E-seimas.lrs.lt (2024–04–16). Lietuvos Respublikos Seimo rytinio posėdžio Nr. 362 stenograma [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/f4695c20fbfc11eaa63cf21c12b4657?positionInSearchResults=16&searchModelUUID=cb98f92b-7764-43ec-98c7-23226ebefa84>.

Kiti elektroniniai leidiniai

- Tm.lrv.lt (2017–09–15). *Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos religijos laisvės tema apžvalga* [interaktyvus]. https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Research_report_religion_LIT.PDF.
- Supremecourt.gov (2018). *Legal Restrictions on Religious Slaughter in Europe* [interaktyvus]. https://www.supremecourt.gov/opinions/URLs_Cited/OT2020/19-123/19-123-1.pdf.
- Eurogroupforanimals.org (2020–10–08). 9 out of 10 Europeans want mandatory stunning before slaughter and call on the EU to preserve the right of Member States to protect animal welfare [interaktyvus]. <https://www.eurogroupforanimals.org/news/9-out-10-europeans-want-mandatory-stunning-slaughter-and-call-eu-preserve-right-member-states>.
- Plato.stanford.edu (2024–02–05). Stanford Encyclopedia of Philosophy: Pythagoras [interaktyvus]. <https://plato.stanford.edu/entries/pythagoras/>.
- Eurogroupforanimals.org (2024–02–14). *European Court of Human Rights supports ban on slaughter without stunning* [interaktyvus]. <https://www.eurogroupforanimals.org/news/european-court-human-rights-supports-ban-slaughter-without-stunning>.
- NÍ CHINNÉIDE, Harriet; VAN DE GRAAF, Cathérine (2024). *Prohibition of Religious Slaughter in Executief van de Moslims van België and Others v. Belgium : Process-Based Review and a New Legitimate Aim* [interaktyvus]. <https://strasbourgobservers.com/2024/04/26/prohibition-of-religious-slaughter-in-executief-van-de-moslims-van-belgie-and-others-v-belgium-process-based-review-and-a-new-legitimate-aim/>.

Ainė Petrauskaitė yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros doktorantė. Pa grindinės jos mokslinių interesų ir tyrimų sritys – gyvūnų gerovė ir apsauga, viešojo teisė. Rengiamos disertacijos pavadinimas: „Gyvūnų gerovės ir apsaugos problematika Europos nacionalinių ir viršnacionalinių teismų jurisprudencijoje ir jos potencialus poveikis Lietuvos Respublikos teisei“.

Ainė Petrauskaitė is a PhD student at the Department of Public Law, Vilnius University Faculty of Law. Her main areas of scientific interest and research involve animal welfare and protection, public law. The title of her dissertation is “*The Issues of Animal Welfare and Protection in the Jurisprudence of European National and Supranational Courts and their Potential Impact on the Law of the Republic of Lithuania*”.